

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (3), 46-81

AİLE BAĞLAMINDA KADININ TOPLUMSAL İNŞADAKİ ROLÜ:
MA'RÛF ER-RUSÂFÎ'NİN "ET-TERBİYE VE'L-UMMUHÂT"
KASİDESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

The Role of Women in Social Construction within the Context of the Family: An Analysis of
Ma'rûf al-Rusâfî's Ode "al-Tarbiyya wa'l-Ummuhât"

Hacer ARSLAN

Araştırma Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim
Dalı, hancer.arslan@kilis.edu.tr, ORCID: 0009-0000-1747-9693.

Mehmet Sıddık ÖZALP

Dr. Öğr. Üyesi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı
Anabilim Dalı, mehmetozalp@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4260-6989.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.07.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 23.09.2025

Yayın Tarihi / Published: 03.12.2025

Cilt / Volume: 12

Sayı / Issue: 3

Sayfa/ Pages: 46-81

Atıf / Cite as: Arslan, Hacer. Özalp, Mehmet Sıddık. "Aile Bağlamında Kadının Toplumsal İnşadaki Rolü: Ma'ruf er-Rusâfî'nin "Et-Terbiye ve'l-Ummuhât" Kasidesi Üzerine İnceleme" (The Role of Women in Social Construction within the Context of the Family: An Analysis of Ma'rûf al-Rusâfî's Ode "al-Tarbiyya wa'l-Ummuhât). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/3 (2025), 46-81. Doi: 10.17859/pauifd.1746813.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 12 (3) 2025: 46-81

AİLE BAĞLAMINDA KADININ TOPLUMSAL İNŞADAKİ ROLÜ: MA'RÛF ER-RUSÂFÎ'NİN "ET-TERBİYE VE'L-UMMUHÂT" KASİDESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Hacer ARSLAN**

Mehmet Sıddık ÖZALP***

Öz

Toplumların inşasında temel kurumlardan biri olan aile, bireyin karakter ve değer dünyasının şekillendiği ilk ortamdır. Bu yapının merkezinde yer alan kadın hem eş hem de anne kimliğiyle aile ve toplumda belirleyici bir rol üstlenmektedir. Çalışma, Iraklı şair Ma'rûf er-Rusâfî'nin "et-Terbiye ve'l-Ummuhât" isimli kasidesini ele almaktadır. Söz konusu kaside kadının aile ve toplumdaki yerini, eğitici yönünü şiirsel bir dille vurgulayan özgün bir metindir. Kasidede kadının aşk ya da fedakârlık gibi temalarla değil, eğitici misyonuyla öne çıkarılması çalışmanın odak noktasını belirlemiştir. Çalışmada nitel araştırma, metin analizi ve tematik çözümleme yöntemleri kullanılmıştır. Şairin kadın ve toplum ilişkisine dair yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aile yılı olması hasebiyle dini ve toplumsal referanslara dayanarak edebî sanatlar bağlamında kadın ve ailenin önemine dikkat çekilmek istenmiştir. Bu bağlamda Rusâfî'nin "et-Terbiye ve'l-Ummuhât" kasidesinin akademik camiaya yeni bir perspektif çerçevesinde tanıtılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Ma'rûf er-Rusâfî, "et-Terbiye ve'l-Ummuhât" Kasidesi, Aile, Kadının Terbiyevi Kimliği, Kadının Toplumsal Rolü.

The Role of Women in Social Construction within the Context of the Family: An Analysis of Ma'rûf al-Rusâfî's Ode "al-Tarbiyya wa'l-Ummuhât"

Abstract

The family, as one of the fundamental institutions in the construction of societies, constitutes the first environment in which an individual's character and value system are shaped. At the center of this structure stands the woman, who in her dual role as wife and mother, assumes a decisive position within both family and society. This study examines the ode "al-Tarbiyya wa'l-Ummuhât" by the Iraqi poet Ma'rûf al-Rusâfî. The poem is an original work that poetically underscores the woman's place in family and society, particularly highlighting her educational role. The focus of this research is that the woman is emphasized not through themes of love or sacrifice, but through her mission as an edu-

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.
** Araştırma Görevlisi Hacer Arslan, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, hacer.arslan@kilis.edu.tr, ORCID: 0009-0000-1747-9693.

*** Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, mehmetozalp@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4260-6989.

cator. The study employs qualitative research, textual analysis, and thematic interpretation to uncover the poet's approach to the relationship between women and society. In light of the designation of the current year as the "Year of the Family" the research seeks to draw attention -on the basis of religious and social references- to the importance of women and the family within the framework of literary arts. Accordingly, the study aims to introduce al-Rusâfî's "al-Tarbiyya wa'l-Ummuhât" to the academic community within a new perspective.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ma'rûf ar-Rusâfî, "at-Tarbiyah wa'l-Ummuhât" Ode, Family, Educational Identity of Women, Social Role of Women.

Structured Abstract

Throughout history, women have played a vital role in shaping the cultural, moral, and social fabric of societies. The most prominent institution in which this role is distinctly manifested is the family. The family is regarded as the first educational institution, where an individual's character begins to form and the foundations of personality development are laid. Accordingly, the pedagogical and transformative role of women within the family holds critical importance for the sustainability of social order. This study aims to explore the position of women within the family and society by focusing on "al-Tarbiyah wa'l-Ummuhât" (Education and Mothers), a prominent poem by Ma'rûf ar-Rusâfî, one of the leading figures of modern Arabic poetry. In traditional Arabic poetry, women are commonly portrayed through themes such as love, beauty, or self-sacrifice. However, in this poem, Rusâfî foregrounds the woman's role as an educator and a constructive force in society. Women, positioned at the heart of the family structure -considered the cornerstone of human history and civilization- assume a crucial role in the transmission of moral values, the upbringing of children, and the continuity of societal order. Islam addresses the status of women in a holistic manner, encompassing both psychological and sociological dimensions. Sayings of the Prophet Muhammad such as "Paradise lies beneath the feet of mothers" underscore the esteemed status of motherhood while also reflecting the Islamic emphasis on the fair treatment of women. Similarly, the famous verse by Hâfiz İbrâhîm that begins with "The mother is a school" poetically illustrates the woman's educational role within Arab literary tradition. In the same vein, Rusâfî's poem approaches women not only as emotional beings but also as central actors in the transformation of advanced societies. As one of the pioneers of modern Arabic poetry, Rusâfî integrates the formal structure of classical Arabic verse with contemporary social issues in a distinctive style. "al-Tarbiyah wa'l-Ummuhât" preserves the formal elements of traditional Arabic qasîda while offering a modern perspective that accentuates the educational responsibilities of women. By associating motherhood with the concept of tarbiyah (education/upbringing), the poem highlights the strategic importance of women in social development. The rhetorical devices employed in the poem imply that women possess not only maternal qualities but also the power to shape and transform society and culture. For instance, the line "Mothers are gardeners who plant the seeds of virtue in the hearts of their children" vividly captures this pedagogical mission. Rusâfî's poetic intervention elevates the qasîda beyond an aesthetic literary piece, imbuing it with sociological and educational significance. In this study, textual analysis and thematic interpretation -qualitative research methods- have been employed. The poem is examined both in terms of literary artistry and social content. Rhetorical devices are identified to uncover the meanings Rusâfî attributes to women. It thus becomes evident that Rusâfî offers an alternative discourse to the passive representations of women commonly found in classical Arabic literature. While he glorifies women through the lens of motherhood, he simultaneously reminds readers of the broader social responsibilities entailed by this role. This study opens the door to new interpretations concerning the educational and cultural dimensions of women's position in Arabic poetry. In conclusion, the woman is considered the soul of the family; her presence and active role can transform the home into a paradise, while her absence or marginalization may lead to

societal disintegration. Therefore, supporting and empowering women in their educational role is not merely a familial issue but a matter of vital importance for the development of societies at large. Rusâfi's poem stands as a valuable literary work that artistically conveys this universal truth and reaffirms the central role of women in social construction. Through the analysis of this text, the present study aims to raise awareness about the societal role of women and contribute to academic discourse in this field. In light of the "Year of Family", this study highlights the significance of women and family through religious and societal references within the framework of literary arts. In this context, al-Rusâfi's qasîda "al-Tarbiyya wa'l-Ummuhât" is introduced to the academic community through a novel critical lens, offering fresh interpretive possibilities for examining gender roles and familial structures in classical Arabic literature. The study consists of three main sections. The first section examines Rusâfi's life and literary personality. The second section focuses on the analysis of the qasîda itself. In the third section, the poem is thematically analyzed; key concepts related to the role of women within the family and society are classified, and the poet's perspective is critically assessed.

GİRİŞ

Aile, insan hayatının ilk basamağı, toplumun özü ve medeniyetin ilk mektebi olarak görülmektedir. Ailenin temellerinden biri de hiç şüphesiz kadındır. O ahlâkî bilincin ilk rehberi ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı olarak görülmüştür.¹ Kadının tarih boyunca farklı roller üstlendiği görülmektedir. Kimi zaman merhamet timsali bir anne, kimi zaman iffet sembolü bir eş, kimi zaman da vakar sahibi bir eğitmen olmuştur. İslâm düşüncesinde kadının aile ve toplum içindeki konumu sadece biyolojik bir çerçevede değerlendirilmemiştir. Bilakis ahlâkî, psikolojik ve sosyolojik bir düzlemde ele alınmıştır. Kur'an'da "Ey insanlar! Sizi tek bir kişiden yaratan, ondan eşini var eden ve her ikisinden pek çok kadın ve erkekler meydana getiren Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun."² ayeti ile kadın ve erkeğin yaratılışı anlatılırken "Erkekler gibi kadınların da lehlerine ve aleyhlerine olan konularda meşru hakları vardır."³ ayeti ile kadın ve erkeğin karşılıklı haklarına vurgu yapılmıştır. Resûlullah (sav) de kadına iyi davranılması gerektiğini birçok hadisinde vurgulamıştır. Bu hadislerden birisi "Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım."⁴ rivayetidir. "Ya Resûlullah, kime iyilikte bulunayım?" diye sorulduğunda üç kere üst üste "Annene" cevabını vermesi⁵ ve "Cennet annelerin ayakları altındadır."⁶ buyurması ise İslâm toplumunda

¹ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008), 8; Fahri Kayadibi, "Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü", *Istanbul Journal of Sociological Studies* 28 (2011), 20.

² en-Nisâ 4/1.

³ el-Bakara 2/228.

⁴ Ebû İsa Muhammed b İsa b b Sevre Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr (Sunen et-Tirmizî)*, thk. Şuayb Arnavut - Sa'îd el-Lehhâm (Dârü'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009), "Fazl Ezvâci'n-Nebî (sav)", 137 (No. 4233).

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b İsmail Buhârî, *Sahîh el-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 1993), "el-Edeb", 2 (No. 5626).

⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b Selâme Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Mektebetu'r-Risâle, 1986), 1/102 (No. 119).

kadına verilen değeri göstermektedir. Ayrıca bir annenin çocuğu için katlandığı sıkıntılar hatırlatılarak kişinin annesine iyi davranması emredilmiştir.⁷ Arap edebiyatında kadın, Câhiliye döneminden itibaren şiirlere konu edilmiştir. Fiziksel özellikleri, huyları, ahlâkı ve güzelliği ile ele alınmış,⁸ aile hayatındaki yerine de değinilmiştir.⁹ Kadının aile ve toplumdaki yeri konusundaki anlayış 19. yüzyıldan itibaren Arap dünyasında gelişen Nahda hareketi ile daha geniş bir düzleme taşınmıştır. Eğitim, kültür ve edebiyat sahasında reformlar yapılırken, kadına değer verilmesi, eğitilmesi ve özgürleştirilmesi yönünde de önemli adımlar atılmıştır.¹⁰ Bu süreçte yaşanan gelişmeler şiire de yansımıştır. Farklı bölgelerde yetişen şairler kadının toplumsal rolünü çeşitli yönleriyle ele almışlardır. Nil şairi Hâfız İbrahim (öl. 1932), iki kıta şairi Halîl Mutrân (öl. 1949), Cibrân Halîl Cibrân (öl. 1931), Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (öl. 1936), Ahmed Şevkî (öl. 1932) ve Ma'rûf er-Rusâfî (öl. 1945) bu bağlamda öne çıkan isimler arasındadır. Bu şairlerin ortak yönü kadının aile içindeki konumu, çocuk eğitimindeki rolü, kadının eğitilmiş olmasının önemi ve toplumsal hürriyeti meselelerini farklı üsluplarla fakat benzer bir çerçevede işlemiş olmalarıdır.¹¹

⁷ Ahkaf Suresinde yer alan “Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu!” ayeti bu emrin örneklerinden biridir. Bk. el-Ahkâf 46/15.

⁸ İbrahim Fidan, “Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi”, *Dini Araştırmalar (Religious Studies)* 19/49 (2016), 296; Ahmet Güzel, “Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları”, *Akademik Sıyer Dergisi* 2 (2020), 83, 88-90; Ramazan Kazan, “Kaynaklık Etmesi Açısından Cahiliye Şiirinde Kadının Konumu”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 21/53 (2021), 99-110.

⁹ Kazan, “Kaynaklık Etmesi Açısından Cahiliye Şiirinde Kadının Konumu”, 101, 102; Mehmet Yılmaz, “Câhiliye Devri Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı”, *Erciyes Akademi* 37/4 (2023), 1761, 1762.

¹⁰ Ömer İshakoğlu, “19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevâz”, *Şarkiyat Mecmuası* 21 (2012), 44, 45; Ecehan Somuncuoğlu, “On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 3/1 (2015), 105-108.

¹¹ Cemîl Sıdkî Zehâvî, *Dîvânü’z-Zehâvî* (Mısır: el-Matbaatu’l-‘Arabiyye bi-Mısır li-Sâhibihâ Hayrî’d-Dîn ez-Ziriklî, 1924), 308-316; Muhammed Receb Beyyûmî, “el-Mer’et-u fî Şi’r er-Rusâfî”, *Mecelletu’r-Risâle* 773 (1948), 478, 479; Şehîre Murâd, “el-Mer’etu fî Şi’r Emîr eş-Şu‘arâ’ Ahmed Şevkî”, *Mecelletu’s-Sekâfe* 4 (2002), 9, 14-17; Ali Bîrânî Şâl - Ahmed Emîdvâr, “Te’sîru Ârâ’ Muhammed Abduh fî Eş’âri Hâfız İbrahim el-İctimâ’iyye”, *Mecelletu’l-Cem’iyyetu’l-‘İlmiyyetu’l-İrânîyye li-Luğati’l-‘Arabiyye ve Âdâbihâ* 12 (2009), 26-26, 33-37; Yûsuf ‘Abdu’l-Mecîd Fâlih Dumûr, *Suretu’l-mer’eti fî Şi’ri Halîl Mutrân* (Câmi‘at-u Mu’ta ‘İmâdetu’d-dirâsâti’l-‘ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 27, 28, 36-70, 126; Zâhir Süleyman Por - Mansûre Zerkûb, “el-Mer’etu fî Şi’ri Halîl Mutrân”, *Buhûsun fî’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti ve Âdâbihâ* 11 (2014), 57, 59, 61, 66-69; Hamide Çetinkaya, *Cibrân Halîl Cibrân’da Dil, Din ve Kadın Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 104, 105, 123-127; Yasemin Tüfekcioğlu, *Hâfız İbrahim’in Şiirlerinde Kadın Teması* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 35-60; Luveyze ‘Azûze, “Tecelliyât Ramzî’l-

Hâfız İbrahim kadının eğitici rolünü şu beyitlerle ifade etmiştir:

الأمُّ مدرسة إذا أعددتها أعددت شعبا طيب الأعراق

*Anne bir okuldur; eğer onu yetiştirirsen
Köklü ve asil bir millet yetiştirmiş olursun*

الأم روض إن تعهده الحيا بالري أورك أيما إIraq

*Anne bir bahçedir; eğer haya ile sulanırsa
Yaprak açar ve göz alıcı yeşilliklere dönüşür*

الأم أستاذ الأساتذة الأولى شغلت مآثرهم مدى الآفاق

*Anne, eserleri cihana sığmayan hocaların ilk hocasıdır*¹²

Zehâvî kadının medeniyet için önemini şu beyitlerle dile getirmiştir:

إنما المرأة والمرء سواء في الجدارة

Kadın ile erkek değer yönünden birdir, eşittir

علموا المرأة فالمرء أة عنوان الحضارة

*Kadını eğitin! Zira kadın medeniyetin adresidir*¹³

لولا النساء لما بنا ن للحضارة شكل

*Kadınlar olmasaydı, medeniyetin sureti zuhur etmezdi.*¹⁴

Halil Cibrân kadının gücünü ve değerini şu kelimelerle ifade etmiştir: “Yetenekli bir kadın yetenekli bin erkeğe eşdeğerdir. Bu her zaman öyleydi, bundan sonra da öyle olacak.”¹⁵

Bu durumu ilk dile getiren kişi Cibrân değildir. Mütenebbî, Seyfû'd-Devle'nin annesinin vefatı münasebetiyle yazmış olduğu kasidede şöyle demektedir:¹⁶

ولو كان النساء كمن فقدنا لفضلت النساء على الرجال

*Eğer kadınlar yitirdiğimiz kişi gibi olsaydı
Elbette kadınlar erkeklere üstün tutulurdu*

وما التأنيت لاسم الشمس عيب ولا التذكير فخر للهلال

Mer'eti 'inde Cibrân Halîl Cibrân beyne'n-Nez'ateyn er-Rûmânsiyye ve's-Sûfiyye”, *Mecelletu'l-Mudevvene* 10/1 (2023), 174; Serûd Ken'ân Şâkir, “Sûretu'l-mer'et-i fî Şi'ri Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *Journal of Language Studies* 3/6 (2023), 48; Murat Güler, *Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadın* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025), 87, 88, 103-123, 125-128, 220-222, 229, 232, 236-240, 246-255.

¹² Hâfız İbrahim, *Dîvân Hâfız İbrahim*, thk. Eymen Ahmed vd. (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1987), 282.

¹³ Zehâvî, *Dîvânü'z-Zehâvî*, 397.

¹⁴ Zehâvî, *Dîvânü'z-Zehâvî*, 312.

¹⁵ Çetinkaya, *Cibrân Halîl Cibrân'da Dil, Din ve Kadın Anlayışı*, 127; Cibrân Halil Cibrân, *Mey'e Mektuplar*, ed. Murat Can Öztürk (Gece Kitaplığı, 2015), 49.

¹⁶ Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Cu'fî Mütenebbî, *Dîvânü'l Mütenebbî* (Beyrut: Dâr Beyrut, 1983), 265.

*Güneş isminin müennes olması bir kusur değildir
Ne de hilalin müzekker olması bir övünç sebebidir*¹⁷

Halîl Mutrân kadının aile ve toplumun özünü oluşturduğuna, bu sebeple eğitilmiş ve bilgili olmasının gerekliliğine şu beyitlerle vurgu yapmıştır:

هَذَّبَ بَنَاتِ الشَّعْبِ إِنْ شِئْتَ أَنْ تُبَلِّغَهُ أَقْصَى الْمُنَى مِنْ أَمِّمْ

Eğer halkını ulusların en yüce mertebesine ulaştırmak istersen, kızlarını eğit

إِنْ لَمْ تَكُنْ أُمَّ فَلَا أُمَّةٌ وَإِنَّمَا بِالْأُمِّهَاتِ الْأُمَمُ

*Anneler olmazsa millet de olmaz; zira milletler ancak annelerle var olur*¹⁸

Ahmed Şevkî bir annenin çocuk ve toplum üzerindeki etkisini şu şekilde dile getirmiştir:

لَوْ لَا التَّقَى لَقَلْتُ: لَمْ يَخْلُقْ سِوَاكِ الْوَلَدَا!

Eğer takva olmasaydı derdim ki: Çocuğu yaratan senden başkası olamaz

إِنْ شِئْتَ كَانَ الْعَيْرُ، أَوْ إِنْ شِئْتَ كَانَ الْأَسَدَا

Sen dilersen o çocuk eşek de olur, aslan da

وَأِنْ تُرِدْ غَيًّا غَوًى أَوْ تَبِغْ رُشْدَا رُشْدَا

*Eğer eğrilmesini istersen eğrilir, doğruluk dilersen doğruya erişir*¹⁹

Görüldüğü üzere daha önce ismine yer veriler şairler toplum, aile ve kadın konularında benzer noktalara temas etmişlerdir. Bununla birlikte bu şairler arasında üslup ve yaklaşım bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hâfız İbrahim ile karşılaştırıldığında Rusâfî kadına dair meselelerde daha eleştirel bir tavır benimsemiş ve daha geniş ufuklu düşünceler ortaya koymuştur.²⁰ Halîl Mutrân kadını yalnızca aile ve toplumsal yönleriyle değil, aynı zamanda fiziksel özellikleri ve gazel bağlamında da ele almıştır.²¹ Cibrân Halîl Cibrân'ın üslubu örtülü bir yapıya sahip olup halkın anlamakta güçlük çekebileceği bir nitelik taşımaktadır.²² Buna karşılık Rusâfî'nin ifadeleri açık, anlaşılır ve nettir. Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî şiirlerinin içeriği ve yapmış olduğu benzetmeler açısından Rusâfî'ye büyük ölçüde benzemektedir. Onun Rusâfî'yi örnek aldığı ve hatta taklit etmeye yöneldiği yönündeki değerlendirmeler dikkate alındığında asıl ilham kaynağının Rusâfî olduğu anlaşılmaktadır.²³ Bu nedenle eleştirmenlerin çoğu Rusâfî'yi Zehâvî'den üstün görmüştür.²⁴ Ahmed Şevkî ise kadına

¹⁷ Mütenebbî, *Dîvânu'l Mütenebbî*, 267.

¹⁸ Halil Mutrân, *Dîvânu'l-Halil* (Mısır: Metbe'at Dâr el-Hilâl, 1948), 2/1.

¹⁹ Ahmed Şevkî, *Şevkiyyât* (Kahire: Mu'esseset Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, ts.), 905.

²⁰ Beyyûmî, "el-Mer'et-u fi Şi'r er-Rusâfî", 479.

²¹ Dumûr, *Suretu'l-mer'eti fi Şi'ri Halîl Mutrân*, 27, 28; Por- Zerkûb, "el-Mer'etu fi Şi'ri Halîl Mutrân", 69.

²² Por- Zerkûb, "el-Mer'etu fi Şi'ri Halîl Mutrân", 58.

²³ Hilâl Nâcî, *ez-Zehâvî ve Dîvânuhu'l-Mefkûd* (Kahire: Dâru'l-Arab li'l-Bustânî, 1963), 174; Güler, *Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadın*, 55.

²⁴ Ali Hudaî, "Temezzuhârâtul-Mer'e ve Hukûkuhâ fi Şi'r-i Ma'rûf er-Rusâfî", *Mecelletu't-Tevâsuliyye* 6/18 (2020), 258; Azize Merdîn, *Harakâtus-Şi'r fi'l-Asri'l-Hadis* (Dımaşk: Matbaat Riyad, 1982), 93.

dair meselelerde kendi toplumunda bir öncü olarak değerlendirilmemiştir. Bunun temelinde belirgin bir görüş ortaya koymaması ve net bir duruş sergilememesi yatmaktadır.²⁵ Bu çalışmaya modern Arap şiirinin önemli isimlerinden Rusâfî'nin konu edilmesinde zikredilen nedenler etkili olmuştur. Ayrıca Rusâfî şiirlerinde toplumu ve insanlığı ilgilendiren konulara diğer şairlere nazaran daha fazla yer vermiştir.²⁶ Ahmed Hasan ez-Zeyyât (öl. 1968) Rusâfî hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

*"Rusâfî Irak'ın dürüst diliydi. Duygularını aktarır, emellerini dile getirirdi. Bağımsızlık ve izzet yolunda mücadele edenlere coşkulu ve heyecan verici ezgilerle tempo tutardı. İç dünyasının dalgalanmalarını ve hayallerinin fısıltılarını açık ve hayranlık uyandıran şiirlerle tasvir ederdi. O, Zehâvî, Şevkî, Hâfız ve Mutrân uzun bir dönem Arap şiirinin saf sesini temsil eden bir harpın beş teli gibi görüldü. Her telin kendine özgü bir tınısı, gürlüğü ve etkisi vardı... Ancak Rusâfî, bütün çağdaşlarından açık yürekliliği ve ileri derecedeki pervasızlığıyla ayrılıyordu. Günü için yaşar, arzularının peşinden giderdi. İçgüdüsüne kulak verir, dilediğini yapar, inandığını söylerdi. Arzuladığını ister, sonra da bütün bunların başkalarının gözünde nasıl görüldüğüne hiç aldırmazdı."*²⁷

Bu nedenle çalışmada incelemek üzere Rusâfî'nin "et-Terbiye ve-l-Ummuhât" isimli kasidesi seçilmiştir. Bu kasidenin tercih edilmesindeki temel sebep kasidenin Rusâfî'nin kadına bakışını, kadın hakkındaki görüşlerini ve çağrılarını bütüncül bir şekilde yansıttığı olmasıdır. Çalışma sırasında aktarılan çıkarımlar bu kaside özelinde yapılmıştır. Ancak şairin genel bakış açısının bu kasidede yer verdiği görüşleriyle paralel yapıda olduğu gözlemlenmektedir.²⁸ Kasidenin yaygın bir şöhrete ulaşması, farklı alanlarda yayınlanmış, okul kitaplarında yer almış olması²⁹ ve toplumsal hayatta da büyük etkilerinin bulunması³⁰ kasidenin tercih edilmesinin sebepleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra şairin açık ve anlaşılır bir dil kullanması, karşıt görüşlere yer verip bu görüşleri akıl ve mantıkla çürütmesi ve tarihî delillere dayanması da kasidenin seçilmesinde belirleyici rol oynamıştır.³¹

Rusâfî'nin kasidesi ekseninde kadının ailedeki yerini, eğitici, yetiştirici ve toplumsal rolünü inceleyen çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Rusâfî'nin hayatı ve edebi kişiliği ele alınarak şairin düşünce ve estetik dünyasına kısa bir bakış sunulmaktadır. İkinci bölümde kaside hakkında genel bilgiler ve Arapça tam metni ile Türkçe tercümesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde kaside tematik olarak

²⁵ Por- Zerkûb, "el-Mer'etu fî Şi'ri Halîl Mutrân", 58.

²⁶ Hudarî, "Temezzuharâtu'l-Mer'e ve Hukûkuhâ fî Şi'r-i Ma'rûf er-Rusâfî", 258.

²⁷ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, "Ma'rûf er-Rusâfî", *Mecelletu'r-Risâle* 612 (1945), 297, 298.

²⁸ Ma'rûf Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, thk. Mustafa el-Ğalâ'înî (Mısır: Mu'esseset Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2014), 517-533; Kevser Hâtif Kerim- Munâ Salih Hasan, "Nazarât fî Nisâ'îyyât Ma'rûf er-Rusâfî", *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiyye li'l-Benât li'l-'Ulumi'l-İnsâniyye* 15 (2014), 422-434; Hudarî, "Temezzuharâtu'l-Mer'e ve Hukûkuhâ fî Şi'r-i Ma'rûf er-Rusâfî", 259-273.

²⁹ Beyyûmî, "el-Mer'et-u fî Şi'r er-Rusâfî", 479.

³⁰ Yusuf 'İzzeddîn, *eş-Şi'ru'l-'Irâkî el-Hadîs ve Eseru't-Teyyârâti's-Siyâsiyye ve'l-İctimâ'iyye fîh* (Bağdat: Matba'at Es'ad, 1960), 252.

³¹ Beyyûmî, "el-Mer'et-u fî Şi'r er-Rusâfî", 479.

çözümlenerek, kadının ailedeki ve toplumdaki rolüne dair işlenen ana temalar sınıflandırılmakta ve şairin bakış açısı değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde kasidede öne çıkan estetik belâgat sanatları incelenmektedir.

1. Ma'rûf er-Rusâfî'nin Hayatı ve Edebi Kişiliği

Ma'rûf er-Rusâfî, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış, Irak'ın tanınmış şairlerinden biridir. Hem edebiyat dünyasında hem de toplumsal hayatta etkin ve aktif bir şahsiyettir.

Bu bölümde, Ma'rûf er-Rusâfî'nin hayatı genel hatlarıyla ele alınacaktır. İlk olarak eğitim sürecine ve onun hayatını şekillendiren, ilim tahsil ettiği önemli kişilere odaklanılacaktır. Ardından icrâ ettiği çeşitli görevlere ve toplumsal hayata katkılarına değinilecektir. Rusâfî'nin edebi kimliğine, şiir anlayışına ve şiirlerinde yer verdiği temalara değinilecektir. Eserlerine yer verilerek, yazı ve edebiyat dünyasına olan katkıları sunulacaktır. Son olarak şairin kadın anlayışı ele alınacaktır. Bu bağlamda şairin kadına dair bakış açısının oluşumunda etkili olan faktörlerin de üzerinde durulacaktır.

1.1. Hayatı ve Eğitim Süreci

Iraklı olan şairin tam adı Ma'rûf b. Abdulğânî'dir. Ayrıca doğum yeri olan Bağdat'a nispetle "Bağdâdî" ve yetiştiği bölgeye nispetle "Rusâfî" lakaplarıyla da anılmıştır. Ona Ma'rûf er-Rusâfî lakabını veren kişinin hocası olduğu da rivayet edilmiştir. Hocası gözde öğrencisine bu lakabı tasavvuf aleminin meşhur ismi Ma'rûf el-Kerhî'ye (öl. 815) nispetle vermiştir. Babası Abdulğânî Muhammed Kürt asıllı olup soyu Kerkük'teki Cebbâre aşiretine dayanmaktadır. 1875 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Arap asıllı annesi Fâtıma bint Câsim'den almıştır. Bağdat'taki Küttâb okuluna gitmiştir. Burada okumayı ve Kur'ân tilavetini öğrenmiş ve hafızlığını tamamlamıştır. Üç yıllık ilköğretim ardından Askerî Rüştîye Mektebine gitmiştir. Dördüncü sınıftan sonra hükûmî ve askerî okulları bırakarak dini ilimleri tedris etmeye yönelmiştir. Yaklaşık on yıl boyunca Mahmûd Şükrî el-Âlûsî'nin (öl. 1924) öğrencisi olmuştur. Ondan Arap dili ve diğer alanlarda eğitim almıştır. Ayrıca Şeyh Abbâs Kassap ve Kâsım Kays gibi alimlerden de ders almıştır. Rusâfî'nin ömrü boyunca fakir bir hayatı olmuştur. Bağdat'ta gerçekleşen Raşîd Âlî el-Geylânî isyanının başarısız olmasının ardından insanlardan uzaklaşmış ve yarı münzevi bir hayat tarzını benimsemiştir. 1945 yılının mart ayında Bağdat'ın el-A'zamiyye semtinde vefat etmiştir. El-A'zamiyye mezarlığında Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'nin yanına defnedilmiştir.³²

³² Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûs Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/268; Ömer Rızâ Kehâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Müsennâ – Dâr İlyâ'î't-Turâs el-'Arabî, ts.), 12/306; Mecnû'a minel-Mu'ellifîn, *Mûcez Dâ'iratu'l-Ma'ârif el-İslâmiyye*, thk. Husâm Habeşî vd., ed. Martijn Theodoor Houtsma vd. (Merkez eş-Şârîka li'l-İbdâ' el-Fikrî, 1998), 30/9418.

1.2. Görevleri ve Toplumsal Rolü

Toplumsal hayata aktif bir şekilde katılan Ma'rûf er-Rusâfî eğitim, siyaset, basın ve kültür gibi çeşitli alanlarda görevler üstlenmiştir. Devlet okullarında öğretmenlik yapmıştır. Bu çerçevede Bağdat İdâdî Mektebinde Arap Edebiyatı öğretmenliği görevini yerine getirmiştir. İstanbul'a gitmesinin ardından Mekteb-i Sultânî'de Arapça öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Şam'da Dâru'l-Muallimîn'de öğretmen olarak hizmet vermiştir. Osmanlı Mebusan Meclisine milletvekili olarak seçilmiştir. Araplar arasında merkezden bağımsızlık ve reform çağrısında bulunanların karşısında yer almış ve onları hicvetmiştir. Sekiz yıllık sürede Irak Meclisi'ne beş kez milletvekili olarak seçilmiştir. Maarif Bakanlığında müfettiş olarak görev yapmıştır. Irak'ta Maarif Bakanlığı tarafından Tercüme Komisyonuna (Lecnetu't-Terceme ve't-Ta'rîb) başkan yardımcısı olarak atanmıştır. Bilimsel Terimler Komisyonu'nun (Lecnetu'l-Istîlâhâtî'l-İlmiyye) başkanlığı görevini yerine getirmiştir. Şam'daki Arap Bilim Akademisi'ne üye olarak seçilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlarında Bağdat'ta Raşîd Âlî el-Geylânî isyanında yer almıştır. İsyan için marşlar yazmış ve hatiplik yapmıştır. Ayrıca "el-Emel" isminde günlük bir dergi çıkartmıştır.³³

Ma'rûf er-Rusâfî farklı alanlarda üstlendiği görevler aracılığıyla toplumsal hayata katkı sağlamıştır. Kültürel ve eğitimsel alanda önemli figürlerden biri olmuştur.

1.3. Edebi Kimliği ve Şiir Anlayışı

Ma'rûf er-Rusâfî, Arap dili, edebiyat ve farklı alanlarda kendisini geliştirmiş bir düşünür ve şairdir. Şiirleri, özenle yazılmış olup zarif bir uyuma sahiptir. Mısraları güçlü bir anlatım ve estetik derinlik taşımaktadır. Kasidelerinde belâğî sanatları ustalıkla amacına uygun ve etkili kullanışı dikkat çekmektedir. Teşbîhlerin incelik kullanımı ve oluşturulan metaforlar (isti'âre) okuyucunun zihninde canlı ve tesirli tablolar oluşmasına yardımcı olmaktadır. Rusâfî'nin şiirleri belâgat üslupları açısından zengindir. Bunun yanı sıra tema ve konu açısından da çeşitli ve çok yönlüdür. O, şiirini edebi bir tarz ve zevk olmanın ötesine geçirmiştir. Şiirini; güncel konuları aktarmak, toplumsal sıkıntılara dikkat çekmek, görüşlerini paylaşmak ve sahip olduğu ideolojileri savunmak için bir araç olarak kullanmıştır. Şiirlerinin içeriği bireysel duygu ve düşüncelerden toplumsal meselelere kadar geniş bir çerçeveye yayılmıştır. Ahlâk ve erdemler, fakirlik, kadın,³⁴ ilim, toplum, bağımsızlık ve vatan gibi önemli temaların işlendiği şiirleri gazelden medhe, mersiyeden³⁵ hicve ve fahra

³³ Kehâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 12/306.

³⁴ Kadın teması bağlamında Rusâfî'nin şiirlerine dair daha ayrıntılı bir inceleme için bk. Nevin Karabela, "Ma'rûf er-Rusâfî ve Şiirlerinde Kadın", *Şarkiyat Mecmuası* 14 (2011), 39-57.

³⁵ Rusâfî'nin mersiye türündeki şiirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Murat Güler - Rifat Akbaş, "Ma'rûf er-Rusâfî'nin Mersiyeleri", *Batman Akademi Dergisi* 8/2 (Ocak 2025), 156-190.

uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır.³⁶ Şiirlerinde sade, akıcı ve anlaşılır bir dil benimsemesi bu şiirlerin halka ulaşmasını kolaylaştırmıştır.³⁷ Rusâfî siyasi meselelere karşı da kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı devletine karşı çıkan Bulgar ve Sırları hicvettiği şiirleri gibi çeşitli siyasi içerikli şiirleri bulunmaktadır.³⁸ Bu şiirleri dönemin toplumsal ve siyasi atmosferini yansıtmaları açısından önemli belgeler niteliğindedir. Arslan'ın ifade ettiği gibi o güncel ve modern konuları işleyen bir şairdir. Ancak benimsediği üslup ve metot klasik Arap kaside geleneğidir.³⁹ Rusâfî'nin başlangıcında muallakaları taklit ettiği veya onlardan esinlendiği kasideleri bulunmaktadır.⁴⁰ Rusâfî şiirde kendisinden öncekileri takip ettiği gibi onu takip edenler de olmuştur. Iraklı şair Raşîd el-Hâşimî ondan etkilenen ve şiir yazımında onu takip eden isimlerden biridir.⁴¹

Rusâfî, güçlü bir dil ve kendine özgü düşünce yapısıyla Arap edebiyatında iz bırakmıştır. Klasik geleneği sürdürürken yenilikçi bir bakış açısı ortaya koymuştur.

1.4. Eserleri

Ma'rûf er-Rusâfî, şair olmasının yanı sıra dil, edebiyat, eğitim ve toplum meseleleri üzerine kalem oynatmış, çağdaşlarını ve sonraki kuşakları etkilemeyi başarmış bir fikir adamıdır. Rusâfî, şiir, eleştiri, sosyal gözlemler, edebî tahliller ve çeviri gibi farklı alanlarda eserler vermiştir. Şiir alanında; kendi şiirlerini topladığı *Dîvânu'r-Rusâfî* isimli divanı, okul öğrencilerinin söylediği milli ve edebi şarkıları içeren *el-Enâşîdu'l-Vataniyye* isimli eseri, eğitimle ilgili şiirsel bir çalışma olan *Temâimu't-Terbiye ve't-Ta'îm*, Emel dergisinde yayınlanan Mütenebbî'nin hayatını, şiirlerini ve Mütenebbî hakkındaki görüşlerini aktararak Maarî ile karşılaştırmasını yaptığı *Nazra İcmâliyye fî Hayâtî'l-Mutenebbî* isimli çalışması, aynı dergide yayınlanan *Tabakâtu's-Şu'arâ'* isimli çalışması ve Maarî'nin divanından seçmiş olduğu beyitlerin şerhine yer verdiği *Ârâ' Ebi'l-'Alâ' el-Ma'arrî* isimli eseri bulunmaktadır.

Dil alanındaki çalışmaları arasında Osmanlıcadan Arapçaya geçmiş kelimeleri ele aldığı *Def'u'l-Hicne fî İrtidâhi'l-Lehce*, gündelik hayata dair kavramların Arapçalaştırılmasına dair *Kitâbu'l-Âle ve'l-Âde ve mâ Yetba'uhumâ mine'l-Melâbis ve'l-Merâfîk ve'l-Hânât*, Irak lehçesine dair kaleme aldığı *Nemuvvu'l-Luğati'l-Âmmiyye el-*

³⁶ Fevziyye Dabağ, *An Analytical Study of Themes in the Poetry of Ma'rûf al-Rusâfî* (Glasgow: Glasgow Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1977), 2; Serkevt Aziz, *Ma'ruf er-Rusâfî'nin Şiirlerinde Türkiye ve Türkler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 64, 70.

³⁷ Joynul Hoque, "Ma'ruf al-Rusafi: His Life and Works", *Pratidhwani-A Journal of Humanities and Social Science* 1/2 (2012), 28.

³⁸ Mansûre Zerkûb - Mahmud Rıza Tûkulî Muhammedî, "el-İltizâmu's-Siyâsî fî Şi'ri Ma'rûf er-Rusâfî", *Mecelletu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti ve Âdâbihâ* 3 (2006), 22-44; Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 703-708.

³⁹ Adnan Arslan, "Iraklı Şair Ma'rûf er-Rusâfî'nin Gözünden Hülâgû'nun Bağdat İstilasası", *İslami İlimler Dergisi* 17/2 (Aralık 2022), 64.

⁴⁰ Bazı örnekler için bk. Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 77.

⁴¹ Zirikî, *el-A'lâm*, 3/25.

İrâkiyye ve *Ref'û'l-Murâk fî Luğati'l-Âmme min Ehli'l-İrâk* isimli eserler yer almaktadır.

Okullarda vermiş olduğu derslerin yazıya geçirilmesinden oluşan ve teorik değerlendirmeler içeren *el-Edebu'r-Ra'fî fî Mîzânî's-Şi'r* ve *Kavâfih, Muhâdarâtu'l-Edebi'l-'Arabî, Durûs fî Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* ve *Nefhu't-Tayyib fî'l-Hitâbe ve'l-Hatîb* isimli eserleri bulunmaktadır. Ayrıca vermiş olduğu konferansların derlenmesinden oluşan *el-Edebu'l-'Arabî ve Mumeyyizâtu'l-Luğati'l-'Arabiyye fî Etvâriha'l-Muhtelif* ve *Durûs fî Târîh-i Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* isimli eserleri vardır. Güçlü eleştiri kabiliyetine sahip Rusâfî'nin Taha Hüseyin'in Maarî ile ilgili görüşlerini eleştirdiği *Âlâ Bâb Sicn-i Ebi'l-'Alâ'* isimli eseri dikkat çekicidir. Ayrıca Emel dergisinde yayınlanan *Nazra İntikâdiyye fî'l-Edeb* isimli bir çalışması bulunmaktadır.

Namık Kemal'in "*Rüya*" isimli romanını Arapçaya çevirerek *Rivâyetu'r-Ru'yâ* ismiyle neşretmiştir. Rusâfî'nin diğer eserleri ise şunlardır: *Resâilu't-Ta'likât, eş-Şahsiyyetu'l-Muhammediyye ev Hallu'l-Luğzi'l-Mukaddes, er-Risâletu'l-İrâkiyye, Havâtır ve Nevâdir*.⁴²

Eserlerinin çeşitliliği, Rusâfî'nin düşünsel ve toplumsal meselelerle de ilgilendiğini göstermektedir. O mâhir bir edebiyatçı, belîğ bir şair ve çok yönlü bir düşünürdür. Onun eserleri edebiyatta yerini almış ve izler bırakmıştır.

1.5. Rusâfî'nin Kadın Algısı ve Arka Planı

Edebiyat insan hayatını yansıtan bir aynadır. Bu çerçevede Rusâfî'nin şiirleri de kadın hakkındaki algısını yansıtmaktadır. Kadınlar hakkındaki şiirleri divanında "Nisâiyyât" başlığı altında yer almaktadır.⁴³ Bu başlık altında yer verdiği sekiz kasidede⁴⁴ kadının kalkınmasına çağrıda bulunmuş, kadının toplum içerisinde faydalı bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Kadın ve erkek eşitliğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda örtü, eğitim, kadının evliliği, boşanması ve mehir gibi meselelere değinmiştir.⁴⁵ Şiirleri incelendiğinde kadının özgür ve değerli bir varlık olduğunu düşündüğü gözlemlenmektedir. Şairin toplumun kendini değiştirmesi, kadının toplumun temelini oluşturduğunu fark etmesi, ona gereken değeri vermesi gerektiği yönünde bir algıya sahip olduğu söylenilebilir. Rusâfî'nin söz konusu algısının oluşmasında yaşadığı bölge, zaman, sosyal ve kültürel faktörler rol oynamıştır. Bu sebeple Rusâfî'nin kadın algısının oluşumunda etkili olmuş olan tarihsel arka plana değinmek faydalı olacaktır.

⁴² Kehâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 12/306, 307; Hoque, "Ma'ruf al-Rusafi: His Life and Works", 29-33. Arap dili alanındaki eserleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Tacettin Uzun, "Ma'rûf er-Rusâfî'nin Arap Dili ve Edebiyatıyla İlgili Eserleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986), 291-298.

⁴³ Rusâfî, *Divân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 515-533.

⁴⁴ Bu kasideler "*el-Mer'etu fî's-Şark*", "*Nisâ'unâ*", "*Hurriyetu'z-Zevac İndenâ*", "*el-Mer'etu'l-Muslime*", "*et-Terbiyye ve'l-Ummuhât*", "*el-Mehcûr ev Meşhedu'l-Hased fî'l-Huzn*", "*İle'l-Hicâbiyyîn*", "*Hevânu'l-Mer'eti İndenâ*" isimli kasideleridir. Bk. Rusâfî, *Divân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 517-533.

⁴⁵ Kerim- Hasan, "Nazarât fî Nisâiyyât Ma'rûf er-Rusâfî", 422-430.

Rusâfî'nin yaşamış olduğu dönemde Irak'ta kadının durumu pek iç açıcı değildir. Kadın erkeğin altında görülmüş, ahlâkının bozulacağı bahanesiyle eğitim haklarından mahrum bırakılmış ve evden çıkmasına izin verilmemiştir. Benzer durumlar Mısır'da da görülmektedir. İslâm'ın emir ve öğretilerinin yanlış yorumlanıp uygulanması sonucu hayat kadına zindan edilmiştir. İslamiyet öncesi adetler merkeze alınmış, İslâm ahlâk ve ilkeleriyle bağdaşmayan uygulamalar hayata taşınmıştır. Kadın ve erkeğin yaratılış ve tabiatları göz önünde bulundurularak dengeli bir adalet üzerine kurulmuş olan düzen yıkılmıştır. Kadın adeta hayatın her alanından soyutlanmıştır. Maddi haklarından olduğu gibi manevi hak ve ihtiyaçlarından da mahrum bırakılmıştır. Bu ortamda ortaya çıkan Nahda hareketi içerisinde ele alınan ve gündeme getirilen konulardan biri kadın meselesidir. Kadının özgürleştirilmesi, aile ve toplum içindeki kıymetinin kabul edilmesi, kadının donanımlı şekilde yetiştirilmesi yönünde faaliyete geçilmiştir. Butrus Bustânî (öl. 1883), Ahmed Fâris eş-Şidyâk (öl. 1887) ve Rifâa'et-Tahtâvî (öl. 1873) ile başlayan çabalar Mısır'da Kasım Emîn (öl. 1908) ve Muhammed Abduh (öl. 1905) ile devam etmiştir. Irak'ta ise bu hareketin sancağını taşıma görevini Rusâfî ve Zehâvî üstlenmiştir. Şiirlerinde bu konuyu ele almışlar, edebî ve estetik bir şekilde mesajları topluma aktarmışlardır.⁴⁶

Görüldüğü üzere; Rusâfî'nin yaşadığı dönemde toplumda kadının konumu, toplumun kadına bakışı ve bu konuda takındığı tavır aile ve kadın hakkındaki şiirlerinin içeriklerinin oluşmasında rol oynamıştır. Nahda hareketi kadını hürriyetine kavuşturma ve kadına hak ettiği değeri iade etme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler Rusâfî'nin şiirlerindeki söylemlerin temelini oluşturmuştur.

2. “et-Terbiye ve'l-Ummuhât” Kasidesi

Ma'rûf er-Rusâfî, “et-Terbiye ve'l-Ummuhât /Anneler ve Terbiye” olarak isimlendirdiği kasidesini Sultan II. Abdulhamid döneminde 1909 yılında kaleme almıştır.⁴⁷ Şair, bu eserinde annenin çocuk eğitimi üzerindeki etkisini merkeze alarak kadının ailevi ve toplumsal rolünü işlemiştir. Kadın haklarını savunmuş, kadını öğrenmeye ve kültürlü olmaya teşvik etmiştir. Kadına özgürlüğünün yeniden iade edilmesini talep ederek, kadın ve erkek arasında toplumsal eşitliğin tesis edilmesi için çağrıda bulunmuştur.

Bu bölümde vâfir vezni ve te harfi (ت) kafiyesi ile yazılmış olan kasidenin orijinal metnine ve Türkçe tercümesine yer verilecektir. Kaside toplam 53 beyitten oluşmaktadır.

⁴⁶ Beyyûmî, “el-Mer’et-u fî Şi’r er-Rusâfî”, 478; ‘İzzeddîn, *eş-Şi’ru’l-‘Irâkî el-Hadîs*, 250-253; Bû Ali Yasin, *Hukûku’l-Mer’eti fî’l-Kitâbeti’l-‘Arabiyyeti munzu ‘Asr al-Nahda* (Dimaşk: Dâr et-Talî’ati’l-Cedîde, 1998), 11-13, 43-58, 74-79; Kerim- Hasan, “Nazarât fî Nisâ’iyyât Ma’rûf er-Rusâfî”, 421, 422.

⁴⁷ Ma’rûf Rusâfî, *Dîvânu’r-Rusâfî*, thk. Mustafa Ali (Irak: Menşûrât Vizâreti’l-İ’lâm – el-Cumhûriyyetu’l-‘Irâkiyye, 1974), 2/350; ‘İzzeddîn, *eş-Şi’ru’l-‘Irâkî el-Hadîs*, 252.

هي الأخلاقُ تنبت كالنباتِ إذا سقيتِ بماءِ المَكْرُماتِ

Ahlâk bitki gibi yeşerir
Kerem suyuyla sulanırsa

تقوم إذا تعهدها المُرَبِّي على ساقِ الفضيلة مُثْمِراتِ

Bir rehber özenle ilgilenirse

Erdem kökleri üzerinde meyve veren ağaç gibi yükselir

وتسمو للمكارم بأنساقٍ كما اتسقت أنابيبُ القناة

Ahlâk uyum içerisinde erdemlerle beraber yükselir

Tıpkı aynı arıkta uyum içerisinde uzanıp giden su hatları gibi

وتنعش من صميم المجد روحاً بأزهار لها مُتَضَوِّعاتِ

Şerefî'n özünden bir ruha can verir

Güzel kokular saçan çiçeklerle

ولم أرَ للخلائق من محلٍّ يُهْدَبُها كحُضْنِ الأمهاتِ

Yaratılmışları terbiye eden

Ana kucağı gibi bir makam görmedim

فحُضْنُ الأمِّ مدرسة تسامثُ بتربية البنين أو البناتِ

Ana kucağı bir okuldur

Oğulları ve kızları terbiye etmekle yücelen

وأخلاقُ الوليدِ تُقاسُ حسناً بأخلاقِ النساءِ الوالداتِ

Yeni doğan çocuğun ahlâkı

Onu dünyaya getiren kadının ahlâkıyla ölçülür

وليس ربيبٌ عالية المَزايا كمثل ربيبٍ سافلة الصفاتِ

Yüce faziletlerle bezenmiş bir kadının kucağında yetişen çocuk

Düşük seviyeli özelliklere sahip bir kadının elinde büyüyenle bir değildir

وليس النبت ينبت في جنانٍ كمثل النبت ينبت في القلاةِ

Yemyeşil bahçelerde yetişen bitki de

Çorak çölde biten bitkiye benzemez

فيا صدرَ الفتاة رَحْبَتْ صدراً فأنت مَقَرُّ أسنى العاطفاتِ

Ey genç kızın gönlü, ne genişsin ve ferah!

Sen ki en yüce duyguların barınağısın

نراك إذا ضممتَ الطفلَ لَوْحاً يفوق جميع ألواح الحياةِ

Çocuğu bağrına bastığında görüyoruz seni

Hayatın bütün manzaralarından daha üstün bir manzara olarak

إذا استند الوليدُ عليك لاحت تصاویرُ الخنَانِ مصبوراتِ

Bir bebek sana yaslandığında

Şefkatin suretleri belirir, adeta resmedilmiş gibi

لأخلاق الصَّبِيِّ بك انعكاسٌ كما انعكس الخيالُ على المِرآة

Çocuğun ahlâkı senin yansımandır

Tıpkı aynada beliren bir hayal gibi

وما ضَرَبَانُ قلبك غير درس لتلقينِ الخصالِ الفاضلات

Kalbinin atışları

Faziletleri öğreten bir dersten başkası değil ki

فأَوَّلُ درس تهذيب السجایا يكون عليك يا صدر الفتاة

İlk ders, güzel ahlâk eğitimi

Ve seninle başlar, ey genç kızın gönlü

فكيف نظنُّ بالأبناء خيراً إذا نشئوا بحضن الجاهلات؟!

Nasıl hayır bekleyebiliriz ki?!

Cahil annelerin kucağında yetişen çocuklardan

وهل يُرجى لأطفالٍ كمآلٌ إذا ارتضَعُوا ثُدَيَّ الناقصات؟!

Nasıl kemâl umulabilir ki?!

Noksan kadınların sütüyle beslenmiş çocuklardan

فما للأمّهات جهلٌ حتى أتَيْنَ بكل طِيَّاشِ الحَصاة؟!

Annelere ne oldu da bu denli cahil kaldılar?!

Ta ki, getirdiler dünyaya her biri başıboş ve şaşkın evlatlar

حنُونٌ على الرضيعِ بغير علم فضاع حنُونُ تلك المرضعات

Bilgisizce şefkat gösterdiler emzikteki yavruya

Böylece o sütannelerin şefkati ziyan olup gitti

أُمُّ المؤمنینِ إليك نشكو مصيبتنا بجهلِ المؤمنات

Ey mü'minlerin annesi sana arz ediyoruz

Mü'min kadınların bilgisizliği sebebiyle başımıza gelen felaketi

فتلك مصيبةٌ يا أُمُّ منها نکاد نَعَصُ بالماءِ الفراتِ

Ey anne, bu öyle bir musibettir ki

Neredeyse tatlı suyla boğulacaktık

تَحْذُنَا بعدك العادات دیناً فأشقى المسلمون المسلمات

Senin ardından adetleri din edindik

Böylece hem müslüman erkekler hem de müslüman kadınlar bedbaht oldu

فقد سلكوا بهنَّ سبیلَ حُسْرٍ وصدَّوهنَّ عن سبیلِ الحیاة

O kadınları helak yoluna sürüklediler

Ve yaşamın yollarından alıkoydular

بحیث لَزِمْنَ قعرَ البیتِ حتى نزلنَّ به بمنزلةِ الأداة

Onları evin en kuytu köşesine hapsettiler

Ta ki eşyadan farksız hale getirdiler

وَعَدُّوْهُنَّ أَضْعَفَ مِنْ ذَبَابٍ بلا جنح وأهون من شذاة

*Kadınları, kanatsız sinekten daha zayıf
Ve bir karasinekten bile değersiz saydılar*

وقالوا شرعة الإسلام تقضي بتفضيل "الذين على اللواتي"

*Ve dediler ki: İslâm'ın öğretileri belirlemiştir
Erkeklerin kadınlardan üstün oluşunu*

وقالوا: إنَّ معنى العلم شيء تضيق به صدور الغايات

*Ve dediler ki: İlmin mahiyeti öyle bir şeydir ki
Güzel kadınların yüreğini daraltır*

وقالوا الجاهلات أعفُ نفساً عن الفحشا من المتعلمات

*Ve dediler ki: Cahil kadınlar
İlim öğrenenlerden daha iffetlidir*

لقد كذبوا على الإسلام كذباً نزول الشم منه مزلزلات

*İslam adına öyle bir yalan söylediler ki,
O iftira yüzünden sapasağlam dağlar bile sarsılırdı*

أليس العلم في الإسلام فرضاً على أبنائه وعلى البنات

*İslâm'da ilim farz değil miydi?
Hem oğullara hem de kızlara*

وكانت أمنا في العلم بحرًا تحل لسائلها المشكلات

*Annemiz (Hz. Âîşe) ilimde bir deryaydı
Soranların her türlü sorusunu çözerdi*

وعلمها النبي أجل علم فكانت من أجل العالمات

*Peygamber ona öğretti, ilmin en yücesini
O da kadın alimlerin en seçkinlerinden oldu*

لذا قال: ارجعوا أبدأ إليها بثلاثي دينكم ذي البنات

*Bu yüzden Peygamber (sav) buyurdu ki:
Dininizin apaçık delillerle dolu üçte ikisinde daima ona (Hz. Âîşe'ye) müracaat edin*

وكان العلم تلقيناً فأمسى يُحصّل بانتياب المدرّسات

*İlim sözlü olarak aktarılırdı
Okullara gidip gelerek elde edilir hale geldi*

وبالتقرير من كتب ضحاً وبالقلم الممدّ من الدواة

*Artık kalın kitaplardan aktarılarak
Hokkadan uzanan kalemle ulaşılır oldu*

ألم تر في الحسان الغيد قبلاً أوانس كاتبات شاعرات

*Görmedin mi o zarif güzeller arasında
Nice yazar ve şair hanımefendiği?*

وقد كانت نساء القوم قَدماً يُرْحَنَ إلى الحروب مع الغزاة

Eskiden kavmin kadınları önderdi

Savaşçılarla harp meydanlarına giderlerdi

يَكُنَّ لهم على الأعداء عوناً ويضمِّدن الجروح الداميات

Düşmana karşı destek olur

Ve kanayan yaraları sararlardı

وكم منهن من أُسْرَتْ وذاقت عذاب الهُون في أسر العُدَّة

Nicesi esir edildi

Ve aşagılanmanın acısını tattı düşmanın elinde

فماذا اليوم ضرَّ لو التفتنا إلى أسلافنا بعض التفات!

Ne kaybederdik ki, bir anlık da olsa

Dönüp atalarımıza baksaydık!

فهم ساروا بنهج هُدًى وسرنا بمنهاج التفرق والشتات

Onlar doğru bir yolda ilerlediler

Bizse sürüklendik ayrılık ve dağılma yoluna

نرى جهل الفتاة لها غفأفاً كأَنَّ الجهل حصن للفتاة

Genç kızın bilgisizliğini iffet sayar olduk

Sanki cehalet onu koruyan bir kaleymiş gibi

ونحتقر الحلائل لا للجُرْم فنؤذيهن أنواع الأذاة

Bir günahları olmasa da hor gördük eşlerimizi

Revâ gördük envâî çeşit eziyeti

ونلزمهن قعر البيت قهراً ونُحسبهن فيه من الهَنَات

Zorla sürükledik onları evin en dip köşelerine

Ve eksiklik gördük varlıklarını o daracık yerde

لئن وأدوا البنات فقد قَبِرْنَا جميع نساينا قبل الممات

Onlar diri diri gömmüşlerse kız çocuklarını

Biz de tüm kadınlarımızı ölmeden kabirlere gömdük

حجبناهنَّ عن طلب المعالي فعِشْنَ بجهلهنَّ مُهَتَّكَات

Onları yüce makamları dilemekten alıkoyduk

Cehalet içinde, haysiyetleri kırılmış halde yaşadılar

ولو عَدَمْتُ طباع القوم لَوُؤْمَا لما غدت النساءُ مُحجَّبات

Şayet toplumun tabiatı bozulmamış olsaydı

Kadınlar örtüye sığınır mıydı hiç?

وتهذيب الرجال أَجْلُ شرط لجعل نساينهم مُتهذبات

Erkeklerin iyi bir eğitim ve terbiye görmeleri

Kadınlarının da aynı şekilde terbiyeli ve olgun olmaları için en yüce şarttır

وما ضَرَّ العَفِيفَةَ كَشْفُ وَجْهِهٖ بدا بين الأعفَاء الأَبَاةِ
İffetli kadına yüzünü açması zarar vermez
Çünkü iffetlilerin içerisinde onurunu her zaman koruyanlar vardır
فِدَى لَخَلَاتِقِ الأَعْرَابِ نَفْسِي وإن وُصفوا لدينا بالجُفَاةِ
Canım bedevilere feda olsun
Bizce sert ve katı olarak tanımlanmış olsalar da
فَكَمْ بَرَزَتْ بِحَيِّهِمُ الْغَوَايِي حَوَاسِرَ غَيْرِ مَا مَتَرِيَّاتِ
Nice genç kız onların sevgisiyle ortaya çıktı
Yüzündeki örtüyü kaldırmış, ancak süslenmemiş
وَكَمْ خَشِفَ بِمَرَبِعِهِمْ وَطْبِي يَمُرُّ مَعَ الْجَدَايَةِ وَالْمَهَاةِ
Nice ceylan ve yavrusu diyarlarında
Âhûlar ve yabani ineklerle birlikte geçip giderdi
وَلَوْلَا الْجَهْلُ ثَمَّ لَقَلْتُ مَرَحِي لَمَنْ أَلْفَوْا الْبَدَاوَةَ فِي الْفَلَاةِ
Şayet çöldeki cehalet olmasaydı "Ne güzel hayat!" derdim
*Çölü sevip yurt tutmuş bu kimselere*⁴⁸

3. Ma'rûf er-Rusâfî'nin Kasidesinin Anlam Katmanları

Ma'rûf er-Rusâfî, şiirlerinde toplumun temel yapı taşlarını, bireylerin ahlâkî ve manevî gelişimini şekillendiren önemli öğeleri işleyen bir şairdir.⁴⁹ Bu öğelerden birisi de kadındır. Kadın ailenin özünü oluşturan en önemli unsurlardandır. Toplum içinde ise vazgeçilmez bir rolü bulunmaktadır.

Bu bölümde Ma'rûf er-Rusâfî'nin kadına ve kadının rolüne dair düşünceleri, onun "et-Terbiye ve'l-Ummuhât" kasidesi ekseninde ele alınacaktır. Rusâfî, kadının aile içindeki eğitici misyonuna ve toplumun inşasındaki belirleyici görevine vurgu yapmaktadır. Onun nazarında kadının ihmal edilmesi yalnızca bireysel değil, toplumsal bir çöküşü de beraberinde getirir. Şair, kadının geri planda ve bilgisiz bırakıldığı ya da değersizleştirildiği toplumlarda yozlaşmanın kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Kadının eğitilmiş, bilinçli ve etkin bireyler olarak varlık göstermesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, bölümde kadının aile ahlâkının oluşumundaki rolü, kadının toplumsal konumu ve Rusâfî'nin takındığı tavır, dört alt başlık altında incelenecektir. Şairin kasidesinden çıkarılan görüşleri Türkçe bir metin halinde sunulacaktır. Bu görüşlerin dayanağını oluşturan beyitlere ise dipnotlarda yer verilecektir. Bu şekilde metnin akıcılığının korunması ve metin ile kaside arasında doğrudan bir bağlantının kurulabilmesi amaçlanmaktadır.

⁴⁸ Rusâfî, *Divân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 525-527.

⁴⁹ Dabağ, *An Analytical Study of Themes in the Poetry of Ma'rûf al-Rusâfî*, 1, 2.

3.1. Kadının Terbiyevi Rolü ve Anneliği

Bir bireyin karakterini şekillendiren ilk mekân çoğu zaman bir annenin şefkatli kucağıdır. Rusâfî, ahlâklı ve faziletli nesillerin yetişmesinde annenin kurucu rolünü ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda o öncelikle ahlâkı teşbîhlerle süsleyerek tarif etmiştir. Ahlâkı fazilet suyuyla beslenen bir bitkiye benzetmiştir.⁵⁰ Bu bitki kendisiyle ilgilenecek bir yetiştirici olduğunda doğrulup meyve vermektedir.⁵¹ Ahlâkın şeref ve güzel özelliklerle iç içe geçtiğini vurgulamıştır. Bu vurguyu yapmak için ahlâk ve erdemleri aynı arıkta uyum içerisinde uzanıp giden su hatlarına benzetmiştir.⁵² Rusâfî'ye göre bu ahlâkî gelişimin sağlanacağı en uygun yer ise bir annenin kucağıdır. O, böyle bir yerin benzerine rastlamadığını ifade etmiş ve anne kucağının yaratılmışlar için en değerli eğitim mekânı olduğunu vurgulamıştır.⁵³ Onun kaleminde anne hem oğulları hem de kızları bilgi ve ahlâkla donatan bir okul olarak şekillenmiştir.⁵⁴ Bir genç kızın bağı ise en değerli duyguların saklandığı bir karargâh olarak tasvir edilmiştir.⁵⁵ Bu genç kız anne olduğunda çocuğunu hayatın en güzel renkleriyle tanıştıran ve bir ressam gibi en güzel renkleri nakşedendir. Rusâfî'ye göre çocuk annesinin yansımasıdır.⁵⁶ Bu sebeple yüce meziyetlere sahip bir kadının yetiştirdiği çocuk ile düşük seviyede özelliklere sahip bir annenin yetiştirdiği çocuğun aynı olamayacağını savunmuştur.⁵⁷ Tıpkı yemyeşil bir bahçede yetişen bir bitkiyle çöl ortasında büyüyen bir bitkinin aynı olamayacağı gibi.⁵⁸ Bu durum hadis-i şerif ve mesellerde de getirilmiştir. Resûlullah (sav) damarın çekebileceğini göz önünde

⁵⁰ Kasidenin birinci beytine bk. "هي الأخلاق تنبت كالنبات إذا سُقيَتْ بماء المَكْرُمَاتِ" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 525.

⁵¹ Kasidenin ikinci beytine bk. "تقوم إذا تعهدتها المُرِّي على ساق الفضيلة مثمرات" Ma'rûf Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, thk. Mustafa el-Galâ'inî (Mısır: Mu'esseset Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2014), 525.

⁵² Kasidenin üçüncü beytine bk. "وتسمو للمكارم باتساق كما اتسقت أنابيب القناة" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 525.

⁵³ Kasidenin beşinci beytine bk. "ولم أرَ للخلائق من محلٍّ يُهدَّبها كحضن الأمهات" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 525.

Ayrıca kasidenin on beşinci beytine bk. "فأول درس تحذیب السجایا يكون عليك يا صدر الفتاة" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁵⁴ Kasidenin altıncı beytine bk. "فحضن الأم مدرسة تسامت بتربية البنين أو البنات" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 525.

⁵⁵ Kasidenin onuncu beytine bk. "فيا صدر الفتاة رَحُبَتْ صدرًا فأنت مَقْرُ أسنى العاطفات" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 525.

⁵⁶ Kasidenin on üçüncü beytine bk. "لأخلاق الصبي بك انعكاسٌ كما انعكس الخيال على المرأة" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 525.

⁵⁷ Kasidenin sekizinci beytine bk. "وليس ربيبٌ عالية المزاي كمثل ربيبٍ سافلة الصفات" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 525.

⁵⁸ Kasidenin dokuzuncu beytine bk. "وليس النبت ينبت في جنان كمثل النبت ينبت في القلاة" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûfer-Rusâfî*, 2014, 525.

bulundurarak asaletli kadınla evlenmeyi tavsiye etmiştir.⁵⁹ Arap mesellerinde ise “Hasır üzerinde olsa bile zevcen olarak asil kızı al.” (خذ الأصل ولو كانت على الحصيرة) denilmiştir.⁶⁰ Rusâfî, çocuğun ahlâk ve terbiyesinin doğrudan annesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bilgili annelere duyulan ihtiyacı vurgularken cehalet içindeki bir annenin yetiştirdiği çocuktan hayır beklenip beklenemeyeceğini sorgulamaktadır.⁶¹ Annelere özgü şefkati övmüş, ancak cehaletle harmanlanmış bir şefkatin yalnızca bir kayıp olduğunu ifade etmiştir.⁶² Kadının aile ahlâkını inşa etmedeki rolü, Rusâfî’nin gözünde tartışmasız büyüktür. Ona göre kadın, daha genç bir kızken ahlâk ve şeref yatağı iken, annelikte birlikte bilgiye ve edebe susamış nesillerin susuzluğunu dindiren bir kaynağa dönüşmektedir.

3.2. Bilgiyle Donanmış Kadın ve Cehaletin Eleştirisi

Kadının eğitilmiş olması ve eğitim hakkı, toplumun gelişiminde belirleyici bir unsur olarak daima önemini korumuştur.⁶³ Rusâfî de bu olguyu güçlü bir şekilde savunmuş, kaleme aldığı kasidede baştan sona kadar yer yer kadının bilgiden mahrum bırakılmaması gerektiğini vurgulamıştır. İlmin kadınlara ağır geleceği yönündeki görüşleri⁶⁴ temelsiz olarak değerlendirmiş ve bu tür düşüncelerin kadınları geri plana itmekten başka bir işe yaramadığını belirtmiştir. Bilgisiz kadınların bilgili kadınlardan daha iffetli olduğu söylemlerini⁶⁵ din adına söylenmiş yalanlar olarak değerlendirmiştir.⁶⁶ İlim öğrenme konusunda kadının erkekle eşit olduğunu savunmuştur. İlmin İslâm’ın hem oğullarına hem de kızlarına farz olduğunu hatırlatmış,⁶⁷ ilimde bir deniz olarak nitelendirdiği Mü’minlerin annesi Hz. Âişe’yi

⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b Yezîd İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, thk. ‘İsâm Musa Hâdî (Suudi Arabistan: Dâr es-Sıddîk li’n-Neşr, 2014), “Nikâh”, 46 (No. 1968).

⁶⁰ Muhammed Safvet, *el-Emsâl eş-Şa’biyye* (Kahire, 1982), 37; İdris Pullu, *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller: Dil ve Belâgat Yönünden Özellikleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 66.

⁶¹ Kasidenin on altıncı beytine bk. “فكيف نظنُّ بالأبناء خيراً إذا نشئوا بحضن الجاهلات؟! ” Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁶² Kasidenin on dokuzuncu beytine bk. “حنونٌ على الرضيع بغير علم فضاع حنؤُ تلك المرضعات ” Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁶³ Kayadibi, “Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü”, 19-22.

⁶⁴ Kasidenin yirmi yedinci beytine bk. “وقالوا: إنَّ معنى العلم شيء تضيق به صدور الغانيات ” Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁶⁵ Kasidenin yirmi sekizinci beytine bk. “وقالوا الجاهلات أعفُ نفساً عن الفحشا من المتعلمات ” Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁶⁶ Kasidenin yirmi dokuzuncu beytine bk. “لقد كذبوا على الإسلام كذباً تزول الشَّمُّ منه مزلزلات ” Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁶⁷ Kasidenin otuzuncu beytine bk. “أليس العلم في الإسلام قرصاً على أبنائه وعلى البنات ” Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

örnek göstermiştir.⁶⁸ Bu ümmetin önderi ve en güzel örneği Hz. Muhammed (sav) “İlmi talep etmek/öğrenmek her Müslümana farzdır.”⁶⁹ buyurmuş ve erkek kadın ayrımı yapmamışken aksini iddia etmek mümkün müdür? Rusâfî’ye göre kadınlardan kalemi güçlü şairler ve yazarlar çıkabilir.⁷⁰ Nitekim tarih pek çoğuna şahitlik etmiştir ve şahitliği devam etmektedir. Hind bint Nu’mân, Hunsâ bint Amr, Farîka bint Ebî Salt bu örneklerden yalnızca birkaç tanesidir.⁷¹ Bilgili ve donanımlı kadınların yetiştirilmesinin aile ve toplum geleceği açısından vazgeçilmez olduğunu dile getirmiştir. Kadının eğitimsiz bırakılmasını sert bir şekilde eleştiren şair, cehaletin anneden çocuğa aktarıldığına dikkat çekmiştir.⁷² Böyle annelerin yetiştirmesiyle bilgili, ahlâklı ve kemâle ermiş bir neslin beklenemeyeceğinin altını çizmiştir.⁷³ Çünkü ona göre cahil bir annenin yetiştirdiği çocuklar da büyük ihtimalle aynı cehaletle büyüyecektir. Bu durum da toplumsal yapının geleceğini doğrudan etkileyecektir. Bu bağlamda Hz. Âişe’ye yakaran Rusâfî, mü’min kadınların cahilliğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.⁷⁴ Bu yakarış, hâlâ cevap bekleyen bir çağrı gibi, zamanlar ötesinden bugüne ulaşmaktadır. Çünkü kadını cehaletten kurtarmak, geleceği karanlıktan aydınlığa taşımaktır.

3.3. Kadın ve Erkek Arasında Aranan Denge

Sağlıklı bir aile ve toplum yapısının inşası ancak kadın ve erkek arasında adaletli bir denge ve karşılıklı sorumluluk bilincinin kurulmasıyla mümkündür. Bu Her ikisinin de ilim ve ahlâk yönünden gelişmesinin toplumsal huzur için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Rusâfî, erkeklerin kadınlardan üstün olduğu şeklindeki söylemlere itiraz etmiştir. Bu görüşlerin İslâm şeriatı adı altında dile getirilmesini ise

⁶⁸ Kasidenin otuz bir-otuz üçüncü beyitlerine bk. “وكانت أُنثًا في العلم بحرًا تحل لسائليها المشكلات”, Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁶⁹ İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, “el-‘Ulemâ’ ve’l-Hass ‘alâ Talebi’l-‘İlm”, 17 (No. 224).

⁷⁰ Kasidenin otuz altıncı beytine bk. “ألم تر في الحسان الغيد قبلاً أوانس كاتباتٍ شاعرات”, Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁷¹ Şakir Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 19/49 (Kasım 2016), 180, 181; Mehmet Sıddık Özalp, “Savaşların Prensesi Hind bint Nu’mân b. Münzir”, *Konum, Rol, Olgu ve Algılar Düzleminde Câhiliye’den Günümüze Kadın*, ed. Yahya Yaşar - Emine Demil (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 187. Kadın şairler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Celâluddîn Abdurrahman b Ebû Bekir b Muhammed Suyûtî, *Nuzhetu’l-Culesâ’ fî Eş‘ârî’n-Nisâ’*, thk. Abdullatîf ‘Âşûr (Kahire: Mektebetu’l-Kur’ân, ts.); Beşir Yemût, *Şâ‘iratu’l-‘Arab fî’l-Câhiliyye ve’l-İslâm* (Beyrut: el-Mektebetu’l-Ehliyye, 1934).

⁷² Kasidenin on sekizinci beytine bk. “فما للأُمّهات جهلٌ حتى أتَيْنَ بكل طيَّاشٍ الحِصاة؟!”, Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁷³ Kasidenin on yedinci beytine bk. “وهل يُرجى لأطفالٍ كمالٌ إذا ارتضعوا تُدِيّ الناقصات?!”, Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

⁷⁴ Kasidenin yirmi-yirmi ikinci beyitlerine bk. “أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ إِلَيْكَ نَشْكُو مَصِيبَتَنَا بِجَهْلِ الْمُؤْمِنَاتِ”, Rusâfî, *Dîvân Ma’rûfer-Rusâfî*, 2014, 526.

eleştirmiştir. Bu söylemlerin sahiplerini din adına yalan söylemek suçuyla itham etmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte erkek ve kadın arasında sağlıklı bir denge bulunması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Kadınların güzel ahlâklı ve donanımlı bireyler olabilmesi için, erkeklerin de ahlâken olgunlaşması ve bilgi yönünden kendilerini geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hatta ona göre öncelikle erkeklerin ahlâkla bezenmesi ve bilgi bakımından donanımlı hale gelmesi daha gerekli ve elzemdir.⁷⁶ Bu bağlamda her iki cinsin de adalet temelinde sahip oldukları hakları bulunmakla beraber erkeğin ahlâk ve ilim konularında hanımından ileride olmasının beklendiğini söyleyebiliriz. Bu durum aile içinde uyum ve saadetin tesis edilmesi için önemli bir ölçüttür. Çünkü erkeğin ahlâk ve ilim konularında eşine rehberlik edebilecek bir seviyede olması beklenir. Bu ölçüt yeni neslin yetiştirilmesi hususunda da önemlidir. Çünkü çocuk, ilk terbiye ve eğitimi annesinden alır. Ancak zamanla babasını da örnek almaya ve ondan da öğrenmeye başlar. Bu açıdan bakıldığında hem annenin hem babanın bilgi ve ahlâk yönünden güçlü olması yeni neslin sağlıklı bir şekilde yetişmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

3.4. Toplumun Mimarı Kadın ve Gelenek Eleştirisi

Toplum, onu oluşturan bireylerden meydana gelir. Rusâfî'nin bakış açısına göre bu bireylerin ilk eğitim kaynağı anneler, yani kadınlardır.⁷⁷ Kadının bu önemli pozisyonuna dikkatleri çeken Rusâfî, ona toplum tarafından zorla biçilen sınırlı mevkileri eleştirmiş ve olması gereken konumuna işaret etmiştir. Kadınların evlere kapatılmakla iffetli olamayacaklarını ifade eden Rusâfî, kadını kısıtlayan ve âdeta bir eşyaya indirgeyen toplum anlayışına sert eleştiriler yöneltmiştir.⁷⁸ O, kadının evin en ücra köşesine hapsedilmesini adeta kabre gömülmesine benzetmiştir. Bu benzetme ile geçmişte kız çocuklarının diri diri çöle gömülmesi uygulamasını hatırlatmıştır.⁷⁹ Cehaletin kadını koruyan bir kale gibi görülmesini sorgularken, dinin yerine geçen örf

⁷⁵ Kasidenin yirmi altı ve yirmi dokuzuncu beyitlerine bk. “وقالوا شرعة بتفضيل "الذين على اللواتي" Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 526.

⁷⁶ Kasidenin kırk sekizinci beytine bk. “وتهذيب الرجال أجل شرط لجعل نساءهم متهذبات” Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 527.

⁷⁷ Kasidenin on beşinci beytine bk. “فأول درس تهذيب السجايا يكون عليك يا صدر الفتاة” Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 526.

⁷⁸ Kasidenin yirmi üç-yirmi beş, kırk iki-kırk dördüncü beyitlerine bk. “وصدوهن عن سبل الحياة” “وعدوهن بلا جنح وأهون من شذاة” “بحيث لزمهن قعر البيت حتى نزلن به بمنزلة الأداة” “فقد سلكوا بمن سبيل حُسْرٍ ونختقر الحلائل لا فنؤذيهن أنواع الأداة” “نرى جهل الفتاة لها عفافاً كأن الجهل حصن للفتاة” “أضعف من ذباب” “ونلزمهن قعر البيت قهراً ونحسبهن فيه من الهنات” “نلزمهن قعر البيت قهراً ونحسبهن فيه من الهنات” Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 526, 527.

⁷⁹ Kasidenin kırk dört ve kırk beşinci beyitlerine bk. “ونلزمهن قعر البيت قهراً ونحسبهن فيه من الهنات” “لن وأدوا البنات فقد قبرنا جميع نساينا قبل الممات” Rusâfî, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*, 2014, 527.

ve adetleri de kınamıştır.⁸⁰ Kadının geçmişte toplum içinde oynadığı aktif rolleri hatırlatarak, savaşta öne çıkan, düşmana karşı erkeğine yardım eden ve yaraları saran kadınları örnek vermiştir.⁸¹ Geçmişe dönüp geçmişten örnek almanın gerekliliğini vurgulamıştır. Geçmişten örnek almanın nasıl bir zarara sebebiyet vereceğini sorgulamıştır.⁸² Ona göre geçmişteki insanlar hidayet üzere bir yolda yürümüşken şu an toplumun girmiş olduğu yol ayrılık ve karmaşadan başka bir şey değildir.⁸³ Rusâfi, kadının iffetinin basmakalıp ölçütlerle ölçülemeyeceğini savunmuştur. Onun görüşlerine göre kadın, toplum temiz ve sağlıklı bir yapıya sahip olduğunda bu sıkıntılara maruz kalmayacaktır.⁸⁴ Ayrıca o; kadının bilgili, bilinçli ve özgür bireyler olarak toplumda etkin roller üstlenmesi gerektiğini savunmuştur. Kadının hasredilmeden ve hapsedilmeden özgür bırakılması gerektiğini kinâyeli bir dille ifade etmiştir. Bilhassa bilgi yönünden aç bırakılmamaları ve kısıtlanıp değersizleştirilmemeleri gerektiğini ısrarla vurgulayan şair, bu düşüncelerinin toplumun menfaati için olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Zira kasidesinin başında ortaya koyduğu ve kasidede odak nokta haline getirdiği temel fikir şudur: Ailenin dolayısıyla toplumun eğiticileri ve şekillendiricileri kadınlardır.⁸⁶

Kanaatimizce de kadın yalnızca doğuran değil yetiştiren, eğiten ve topluma kazandırandır. O eşi için bir sığınak, teselli kaynağı ve sırdaştır. Çocukları için ise şefkat ve merhamet dolu bir eğitmendir. Aileyi yuvaya dönüştüren onun varlığıdır. Bu yuvayı cennet veya cehenneme çevirme kudretine sahip olan da odur. Çünkü ailenin

⁸⁰ Kasidenin yirmi iki ve kırk ikinci beyitlerine bk. “تَحْذَنَا بِعَدِكَ الْعَادَاتِ فَأَشَقَّى الْمَسْلُومُونَ الْمَسْلَمَاتِ” Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 526, 527.

⁸¹ Kasidenin otuz yedi-otuz dokuzuncu beyitlerine bk. “وَقَدْ كَانَتْ نِسَاءٌ يُرْخَنُ إِلَى الْحُرُوبِ مَعَ الْغَزَاةِ” Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 527.

⁸² Kasidenin kırkinci beytine bk. “فَمَاذَا الْيَوْمَ ضَرَّ لَوْ التَّفْتَنَّا إِلَى أَسْلَافِنَا بِعُضِّ التَّفَاتِ!” Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 527.

⁸³ Kasidenin kırk birinci beytine bk. “فَهُمْ سَارُوا بِنَهْجِ هُدًى وَسَرْنَا بِمَنْهَاجِ التَّفَرُّقِ وَالشَّتَاتِ” Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 527.

⁸⁴ Kasidenin kırk yedi ve kırk dokuzuncu beyitlerine bk. “وَلَوْ غَدِمْتُ طِبَاعَ مَا غَدَتِ النِّسَاءُ مُحِجَّيَاتِ” Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 527.

⁸⁵ Kasidenin otuz altı-kırk altıncı beyitlerine bk. “أَلَمْ تَرِ فِي الْحَسَنِ الْغَيْدِ قَبْلًا أَوَانِسَ كَاتِبَاتٍ شَاعِرَاتٍ” Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 526, 527.

⁸⁶ Rusâfi, *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfi*, 2014, 525-527.

ruhunu oluşturan kadındır. Kadın sarsıldığında aile, aile sarsıldığında toplum sarsılır. Bir kadının en etkili ve faydalı olduğu zaman, ona destek olunarak yönlendirildiği fakat aynı zamanda özgür bırakıldığı zamandır.

4. Belâgat Analizi

Belâgat, sözün lafız ve mana bakımından en uygun ve en güzel biçimde ifade edilmesidir. Bu esnada sözün kastedilen manayı karşıladığına, her unsur ve adımın doğru olduğuna dikkat edilmesi gereklidir.⁸⁷ Anlamın etkisini güçlendiren, sözün güzelliğini artıran ve dinleyicide tesir uyandıran belâgat, Arap edebiyatında şiir ve nesrin temelini oluşturmaktadır.⁸⁸

Rûsâfî'nin kasidesinde kullandığı belâgat sanatlarından öne çıkanları ele alınacaktır. Bu bağlamda me'ânî ilminden *istifhâm* ve *nidâ'* üslubu; beyân ilminden *teşbîh*, *isti'âre* ve *kinâye*; bed'îlminden *telmîh*, *tibâk*, *seci'*, *tasdîr* ve *iştikâk* sanatları örnek olarak incelenecektir.

4.1. İstifhâm Üslubu

İstifhâm, çeşitli edatlar vasıtasıyla kişinin bilgisinin olmadığı bir konuyu anlamak için talepte bulunmasını ifade etmektedir. Bu üslup me'ânî ilminde asıl kullanımının ötesinde farklı amaçlar ve anlam boyutları kazanabilmektedir. *İstibtâ'* (beklenti gecikmesi), *ta' accüb* (şaşkınlık), *tenbîh* (uyarma), *va'îd* (uyarı ve tehdit), *emir*, *nehy* (yasaklama), *takrîr* (onay veya vurgulama), *inkâr*, *tehekküm* (alay), *istib'âd* (uzak görme), *tahkîr* (küçümseme), *ta'zîm* (yüceltme), *nefy* (reddetme), *temennî* (dilek), *teşvîk*, *teksîr* (çokluk vurgusu) ve *tesviye* (iki durumun arasını eşitleme) bu anlam ve işlevlerden bazılarıdır.⁸⁹

فكيف نطنُّ بالأبناء خيراً إذا نشعوا بحضن الجاهلات؟!
Nasıl hayır bekleyebiliriz ki?!

Cahil annelerin kucağında yetişen çocuklardan
وהל يُرجى لأطفالٍ كمالٍ إذا ارتضعوا تُدِيَّ الناقصات؟!
Nasıl kemâl umulabilir ki?!

Noksan kadınların sütüyle beslenmiş çocuklardan

Yukarıda yer verilen iki beyitte şairin soru yöneltmekteki amacının *istib'âd*, *inkâr* ve *tehekküm* olduğu gözlemlenmektedir. Cehâletle dolu bir ortamda, bilgisiz kimseler tarafından yetiştirilen çocuklardan hayır ve kemâle erişim beklenmesi uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu uzak ihtimal reddedilerek böyle bir beklentinin sonuçsuz kalacağı kesinleştirilmiştir. Soru, gerçekte gizli bir ironi ve ince

⁸⁷ Mehmet Sıddık Özalp, *Bedruddîn b. Malik ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2023), 60; Bedruddîn b. Mâlik İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, ed. Husnî Abdulcelîl Yusuf (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1989), 3, 4.

⁸⁸ Belâgat ilmi, tanımı, gelişim süreci ve başlıkları hakkında daha detaylı bilgi için bk. Özalp, *Bedruddîn b. Malik ve Belâgat İlmindeki Yeri*, 45-76.

⁸⁹ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga: el-Beyân vel-Me'ânî ve'l-Bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 63-71.

bir küçümseme içermektedir. Şair, adeta “Böyle bir ortamda hayır ve mükemmellik beklemek akıl kârı mıdır?” diyerek muhatabını alaya almaktadır.

فَمَا لِلْأَمَّهَاتِ جَهْلَنَ حَتَّى أَتَيْنَ بِكُلِّ طَيَّاشٍ الْخَصَاةَ!؟

Annelere ne oldu da bu denli cahil kaldılar?!

Ta ki, getirdiler dünyaya her biri başıboş ve şaşkın evlatlar

Şairin anneler hakkındaki sorusu *taaccüb* ve *tevbîh* içermektedir. Annelerin bu denli bilgisiz kalması karşısındaki şaşkınlığını ve üzüntüsünü dile getirmiştir. Annelerin bu hale gelmesinin arkasındaki sebepleri ve etkenleri ise kınamıştır. Sorgular bir tavırla duyduğu derin hüznü ve şaşkınlığı kelimelere dökmüştür. Kadını bu hale getirenlere gelecek nesillerin akılsız ve beceriksiz olacağını hatırlatarak sitem etmiştir.

فَمَاذَا الْيَوْمَ ضَرَّ لَوْ التَفَتْنَا إِلَى أَسْلَافِنَا بَعْضَ التَّفَاتِ!

Ne kaybederdik ki, bir anlık da olsa

Dönüp atalarımıza baksaydık!

Beyitte, soru kalıbının ardında *temennî*, *teşvîk* ve *inkâr* ifade edilmiştir. “Keşke atalarımıza dönüp baksaydık!” şeklindeki bir istek soru sorar gibi dile getirilmiştir. Bu bağlamda muhatap geçmişe dönüp bakmaya ve geçmişten ders almaya yönlendirilerek teşvik edilmiştir. “Ne zararı olurdu?” denilerek aslında bu eylemin herhangi bir zararının olmayacağı kesinleştirilmiştir.

4.2. Nidâ’ Üslubu

Seslenme, dua ve yüksek sesle çağrı anlamlarına gelen *nidâ’*,⁹⁰ me’ânî ilminde talebî inşânın çeşitleri başlığı altında ele alınmaktadır. Bu durumda *nidâ’* asıl anlamından çıkıp çeşitli anlamlar kazanmaktadır. Bu anlamlar *iğrâ* (teşvik ve yönlendirme), *istiğâse* (yardım dileme), *taaccüb* (hayret ve şaşkınlık ifade etme), *ihtisâs* (özelikleştirme), *tenbîh* (uyarma ve dikkat çekme) ve *tahassür* (üzüntü ve pişmanlığı dile getirme) olabilir.⁹¹

أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ إِلَيْكَ نَشْكُو مَصِيبَتَنَا بِجَهْلِ الْمُؤْمِنَاتِ

Ey mü’minlerin annesi sana arz ediyoruz

Mü’min kadınların bilgisizliği sebebiyle başımıza gelen felaketi

Beyitte şair, Mü’minlerin annesi Hz. Âişe’ye seslenmektedir. Bu seslenişinde yaşanan cehalet problemine çözüm aramakta ve ondan yardım talep etmektedir. Böylece *nidâ’* asli işlevi olan çağrı görevinden çıkarak, yardım ve destek dileme işlevine bürünmüştür. Beyitte *nidâ’* üslubunun kullanımı ifadeye derin bir duygusal yoğunluk ve güçlü bir tesir kazandırmıştır. Üslup bakımından ise üzüntüyü dile getirme, şikâyet ve yakarış derin bir şekilde hissedilmektedir.

⁹⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l- ‘İlmiyye, 2003), “ndy”, 4/209; Ebû Nasr İsmail b Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğâ ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur ‘Attâr (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), “nde”, 6/2505.

⁹¹ Ahmed Matlub, *Mu’cemu’l-Mustalahâtî’l-Belâğîyye ve Tatavvuruhâ* (Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Mevsû’ât, 2006), 3/326, 327.

4.3. Teşbîh

Teşbîh, iki veya daha fazla varlığın ortak bir vasıf üzerinden birbirine benzetilmesi sanatıdır. Bu benzetmenin oluşabilmesi için dört unsura gereksinim duyulur: *Müşebbeh* (benzeyen), *müşebbeh bih* (benzetilen), *vech-i şebah* (benzetme yönü) ve *edât-ı teşbîh* (benzetme aracı). Söz konusu unsurlar esas alınarak teşbîh tasnif edilmiştir. Teşbîh; *teşbîh-i mürsel* (edât-ı teşbîh zikredilen), *teşbîh-i müekked* (edât-ı teşbîh hazfedilen), *teşbîh-i mufasssal* (vech-i şebah zikredilen), *teşbîh-i mücmel* (vech-i şebah hazfedilen) ve *teşbîh-i belîğ* (vech-i şebah ve edât-ı teşbîh hazfedilen) olmak üzere kategorilendirilmiştir. Ayrıca benzetmenin bir şey veya bir olay düzeyinde gerçekleşmesi göz önünde bulundurularak bir ayırım yapılmıştır. Bu bağlamda olay düzeyinde gerçekleşen benzetmeye *teşbîh-i temsiliyye* ismi verilmiştir.⁹²

هي الأخلاقُ تنبت كالنباتِ إذا سُقِيَتْ بماءِ المَكْرُمَاتِ

Ahlâk bitki gibi yeşerir
Kerem suyuyla sulanırsa

Beyitte *müşebbeh* (الأخلاق), *müşebbeh bih* (النبات), *vech-i şebah* (النمو والارتواء) ve *edât-ı teşbîh* (ك) 'dir. Vech-i şebah zikredilmesi suretiyle *teşbîh-i mufasssal*, *edât-ı teşbîh* zikredilmesi suretiyle *teşbîh-i mürsel* sanatına yer verilmiştir. Ahlâk büyümesi ve gelişmesi yönüyle sulanmakta olan bir bitkiye benzetilmiştir. Sulama unsuru kerem suyudur. Bu benzetme ahlâkın gelişiminin dış etkenlere bağlı olduğunu gösteren güçlü bir tasvirdir.

وتسمو للمكارم بأنساقٍ كما اتَّسَقَتْ أُنَابِيْبُ الْقَنَاةِ

Ahlâk uyum içerisinde erdemlerle beraber yükselir
Tıpkı aynı arıkta uyum içerisinde uzanıp giden su hatları gibi

Önceki beytin devamında yer almakta olan bu beyitte de *teşbîh-i mufasssal* ve *teşbîh-i mürsel* sanatlarının kullanıldığı gözlemlenmektedir. *Müşebbeh* (الأخلاق), *müşebbeh bih* (أُنَابِيْبُ الْقَنَاةِ), *vech-i şebah* (الاتساق) ve *edât-ı teşbîh* (كما) olmak üzere teşbîhin dört unsuruna da yer verilmiştir. Ahlâk ve erdemlerin birbiriyle olan bağlantısı, düzenli gelişimleri ve uyum içerisinde ilerlemesi estetik bir şekilde ifade edilmiştir.

لأخلاق الصَّبِيِّ بَكَ انْعَكَاسٌ كما انْعَكَسَ الْخِيَالُ عَلَى الْمِرْآةِ

Çocuğun ahlâkı senin yansımandır
Tıpkı aynada beliren bir hayal gibi

Beyitte iki durumun birbirine benzetilmesi suretiyle *teşbîh-i temsiliyye* sanatına yer verilmiştir. Bir durum doğrudan başka bir duruma benzetilerek ifade edilmiştir.

⁹² Abdülaziz Atîk, *Fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye 'İlmu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, 1985), 61-64, 80, 86-90.

Çocuğun annesinin özelliklerini taşıması, nesnenin görüntüsünün aynada yansımaya benzetilmiştir.

4.4. İsti' âre

İsti' âre, belâgat ilminde bir kelime veya terkinin kendi hakikî anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu kullanım aralarındaki benzerlik ilgisine dayanır ve asıl anlamın anlaşılmasını engelleyen bir karîne ile desteklenir. Böylece teşbîhe yorum derinliği kazandırılır ve mübalağalı bir anlatım elde edilir. İsti' âre çeşitli açılardan ele alınıp tasnif edilmiştir. İsti' âre unsurlarının söylenme durumuna göre *tasrihiyye* (müşebbeh bihin zikredilmesi) ve *mekniyye* (müşebbeh bihin hazfedilmesi) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kelimenin kategorisine göre *asliyye* (müşebbeh bihin müştak olmaması) ve *tebe'îyye* (müşebbeh bihin fiil veya müştak olması) olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Ayrıca bir kelimedenden ziyade bütün bir sahne veya temsil üzerinden yapılan mecazî aktarımlar *isti' âre-i temsiliyye* adıyla ayrı bir kategori oluşturmaktadır.⁹³

لئن وأدوا البنات فقد قَبَرْنَا جميع نساينا قبل الممات

Onlar diri diri gömmüşlerse kız çocuklarını

Biz de tüm kadınlarımızı ölmeden kabirlere gömdük

Beyitte “قَبَرْنَا” ifadesi ile *isti' âre-i mekniyye* sanatına yer verilmiştir. Müşebbeh (kadınların hayatta iken gömülmesi) açıkça zikredilirken müşebbeh bih (toprağa gömülmüş ölü) hazfedilmiştir. Müşebbeh bihe işaret etmesi için lâzımlarından olan gömmek fiiline yer verilmiştir. Gömmek fiili gerçek anlamıyla değil toplumsal hayattan soyutlama anlamında kullanılmıştır. Bu fiille toplumsal, manevî, iktisadî bir öldürme ve hayata dair hakların, özgürlüklerin, kimliklerin yok edilmesi kastedilmiştir. Şair adeta “Geçmişten ne farkımız var? Onlar canlı canlı kızlarını toprağa gömdüler. Biz de kadınlarımızı hayat haklarını ellerinden alarak ölmeden ölü gibi yaşıyoruz!” demiştir. Ayrıca “جميع نساينا” ifadesi ile *mübâlağa* sanatı kullanılmıştır.⁹⁴ Belâgat sanatlarının ahenkli kullanımı ile ifadenin tesiri artırılmış ve iletilmek istenen mesaja derinlik katılmıştır.

وكم خَشَفَ بِمَرْبِعِهِمْ وَطْبِي يَمُرُّ مع الجداية والمهاة

Nice ceylan ve yavrusu diyarlarında

Âhûlar ve yabani ineklerle birlikte geçip giderdi

Şair, toplumsal birliktelik ve uyum idealini hayvanların uyum ve birliktelik içinde olduğu bir sahne üzerinden aktarmıştır. Hayvanlar aleminde farklı tür ve cinslerin bir arada yaşayabilmesi mümkündür. O zaman kadın ve erkek de toplumda uyum içinde yaşayabilir. Bir tarafın ayrıştırılması ve soyutlanması gerekmez. Bu bağlamda *isti' âre-i temsiliyye* sanatının kullanımına yer verilmiştir. Bu sanat olay düzeyindeki bir

⁹³ Muhammed Mustafa Heddâre, *Fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye 'İlmu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-'Ulûm el-'Arabiyye, 1989), 64-78.

⁹⁴ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 220-231.

benzetmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece somut bir tablo üzerinden soyut bir mesaj iletilmiştir.

4.5. Kinâye

Kinâye, bir şeyi doğrudan açıklamak yerine onu veya özelliklerinden birini zikrederek asıl anlamı dolaylı biçimde ifade etme sanatıdır. Bu sanatla kastedilen anlam örtülü ve dolaylı bir şekilde okuyucuya ulaştırılır.⁹⁵

وقالوا شرعة الإسلام تقضي بتفضيل "الذين على اللواتي"

*Ve dediler ki: İslâm'ın öğretileri belirlemiştir
Erkeklerin kadınlardan üstün oluşunu*

Şair, kinâye sanatını kullanarak toplumsal bir düşüncüyü zarif bir şekilde ifade etmiştir. Beyitte yer alan "الذين" ism-i mevsulu ile erkekler, "اللواتي" ismi mevsulu ile ise kadınlar kastedilmiştir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki üstünlüğü ile doğrudan fiziksel bir üstünlük ve otoriteden ziyade sosyal, hukuki ve kültürel bir üstünlük kastedilmiştir. Ayrıca şair muhataplarının ileri sürdüğü argümanları naklederek aslında onlara itiraz etmektedir. Bu kullanım şiirin eleştirel yapısını güçlendiren ince bir detaydır.

4.6. Telmîh

Bedî' sanatlarından biri olan telmîh şiirin içerisinde bilinen yaygın bir olaya, meşhur bir hikâyeye veya şiire işaret edilmesidir.⁹⁶ Bu uygulama ile sözün uzatılmasına gerek kalmayacaktır. Zira bilen kişi için bir işaret yeterlidir. İbn Ma' sum (öl. 1708) tarafından telmîh; ayette, meşhur hadiste, meşhur şiirde ve meselde olmak üzere dört kısma ayrılmıştır.⁹⁷

لذا قال: ارجعوا أبداً إليها بثلاثي دينكم ذي البينات

Bu yüzden Peygamber (sav) buyurdu ki:

Dininizin apaçık delillerle dolu üçte ikisinde daima ona (Hz. Âişe'ye) müracaat edin

Beyitte şair "ارجعوا أبداً إليها بثلاثي دينكم" ifadesiyle şu hadise gönderme de bulunmaktadır: "تأخذون ثلثي دينكم من عائشة" ⁹⁸ "Dininizin üçte ikisini Âişe'den alırsınız." Bu gönderme *telmîh* sanatının kullanımının zarif bir örneğidir.

⁹⁵ Sirâcuddîn Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekir Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Na'îm Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l- 'İlmiyye, 1987), 402.

⁹⁶ Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim Mueyyid Billâh el-'Alevî, *et-Tırâz li-Esrâri'l-Belâğa ve 'Ulûm Hakâ'iki'l-İ'câz* (Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 2002), 3/97.

⁹⁷ Es-Seyyid Ali Sadruddîn İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rabî' fî Envâ'i'l-Bedî'*, ed. Şâkir Hâdî Şükr (Necefu'l-Eşref: Matba'atu'n-Nu'mân, 1969), 4/267-311.

⁹⁸ Rivayet hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Yalnızca bazı fıkıh kitapları ve tefsirlerde yer almaktadır. Bk. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Kahire; Beyrut: Matba'atu's-Sa'âde; Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/213; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Temhîdu'l-Fusûl fî'l-Usûl*, ed. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî (Haydarâbâd: İhyâu'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, ts.), 1/354; Burhâneddîn Ebu'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî*, ed. 'Abdulkarim

4.7. Tıbâk

Tıbâk, anlam bakımından birbirine zıt iki kelimenin aynı beyitte bir arada kullanılmasıyla meydana gelen edebî sanattır.⁹⁹

وليس ريبٌ عالية المَزايا كمثل ريبٍ سافلة الصفات

*Yüce faziletlerle bezenmiş bir kadının kucığında yetişen çocuk
Düşük seviyeli özelliklere sahip bir kadının elinde büyüyenle bir değildir*

وليس النبت ينبت في جنانٍ كمثل النبت ينبت في الفلاة

*Yemyeşil bahçelerde yetişen bitki de
Çorak çölde biten bitkiye benzemez*

وقالوا الجاهلات أعفُ نفساً عن الفحشا من المتعلمات

*Ve dediler ki: Cahil kadınlar
İlim öğrenenlerden daha iffetlidir*

Şair yukarıda yer alan beyitlerden ilkinde “عالية” ve “سافلة” kelimeleri arasında tıbâk sanatını kullanmıştır. İlk kelime yüceliği ve yüksekliği ifade ederken ikinci kelime tam zıt anlamda düşük seviye ve dipte yer alma anlamlarına gelmektedir. İkinci beyitte “جنان” ve “فلاة” kelimeleri arasındaki zıtlık dikkat çekmektedir. Birinci kelime bahçeler, yeşillik ve verimliliği ifade ederken ikinci kelime çöl, çoraklık ve verimsizlik anlamlarında kullanılmıştır. Üçüncü beyitte ise “الجاهلات” ve “المتعلمات” kelimelerinin tercihi ile bilgisiz kadınlar ile bilgili eğitimli kadınlar arasındaki zıtlığa dikkat çekilerek tıbâk sanatına yer verilmiştir.

4.8. Seci‘

Seci‘, bir sözdeki durakların aynı harf üzerine olmasıdır.¹⁰⁰ Daha sade bir ifadeyle sözün sonlarının aynı harf ile bitmesidir. Kaside “ت” harfi kafiyesi üzerine yazılarak kasidenin başından sonuna kadar beyitlerin sonunda seci‘ sanatına yer verilmiştir.

Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 3/21; İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/82, 10/71.

⁹⁹ Ebû Muhammed Zekiyyuddîn ‘Abdu'l-‘Azîm b. ‘Abdilvâhid İbn Ebî'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr fî Sinâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyân İ'câzi'l-Kur'ân*, ed. Hanefî Muhammed Şeref (Cumhûriyyeti ‘Arabiyye el-Muttehide el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye Lecne İhyâ'i't-Turâsi'l-İslâmî, ts.), 111-115.

¹⁰⁰ Nasrullâh b. Muhammed Ziyâuddîn İbn Esîr, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûffî - Bedvî Tabâne (Kahire: Dâr Nahda Mısır li'l-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 1/210.

4.9. Tasdîr

Tasdîr, beytin ilk yarısında yer alan bir kelimenin beytin ikinci yarısında tekrar edilmesidir.¹⁰¹ Bu sanat için *raddu'l- 'acz 'ala's-sadr* ismi de kullanılmaktadır.¹⁰² Bedî' ilminin muhassanât lafziyye başlığı altında ele alınmaktadır.¹⁰³

وتهذيب الرجال أجل شرط
لجعل نسائهم مثهذبات

Erkeklerin iyi bir eğitim ve terbiye görmeleri

Kadınlarının da aynı şekilde terbiyeli ve olgun olmaları için en yüce şarttır

Beyitte “تهذيب” kelimesinin birinci beytin başında, “مثهذبات” kelimesinin ikinci beytin sonunda kullanımıyla *tasdîr* sanatı uygulanmıştır. İki kelime lafzen birbirinin aynısı olmamakla birlikte aralarında iştikâk (aynı kökten türemiş olma) yönünden bir bağlantı bulunmaktadır. Bu kullanımla beyitteki ritim artırılırken anlam derinliği de güçlendirilmiştir. Biçimsel tekrarın kattığı güzelliğin yanında ifade edilmek istenen anlam pekiştirilmiştir. Kadınların kültürlü ve eğitilmiş olması için erkeklerin de bu vasıflara sahip olması gerektiğinin altı çizilmiştir.

4.10. İştikâk

İştikâk, kökeni aynı olan farklı kelimeleri bir araya getirerek ortak bir anlam çerçevesinde kullanma sanatıdır. Aynı kökten türeyen birden fazla kelimenin tek bir ifade içinde birleştirilmesi kök anlamın pekişmesini ve yeni anlam boyutlarının ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır.¹⁰⁴ Lafızda harfleri birbirine yakın olan kelimelerin bir arada kullanılması şeklinde de tanımı yapılmıştır. Bu üslubun bir diğer ismi *iktizâb*tır. Belâgat ilminde ayrı bir başlık olarak ele alınmakla beraber cinasın bir türü olarak da değerlendirilmiştir.¹⁰⁵

وتهذيب الرجال أجل شرط
لجعل نسائهم مثهذبات

Erkeklerin iyi bir eğitim ve terbiye görmeleri

Kadınlarının da aynı şekilde terbiyeli ve olgun olmaları için en yüce şarttır

Beyitte yer alan “تهذيب” ve “مثهذبات” kelimeleri aynı kökten türemiştir. İki kelimenin kökeni de arıtmak, temizlemek ve düzeltmek anlamına gelen “هذب” dir.¹⁰⁶ “تهذيب”

¹⁰¹ Ebu Ali Muhammed b. el-Hasan b. el-Muzaffer el-Hatimî, *Hilyetu'l-Muhâdara fî Sinâ'ati's-Şi'r*, ed. Ca'fer el-Kitânî (Irak: Daru'r-Raşîd li'n-Neşr, 1979), 1/162.

¹⁰² Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Belâğiyye*, 2/228.

¹⁰³ Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Belâğiyye*, 2/238.

¹⁰⁴ Kemâluddîn 'Abdu'l-Vâhid b. 'Abdülkerim İbnu'z-Zemlekânî, *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Beyân el-Mutli' 'alâ İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Matlûb- Hatice Hadîsî (Bağdat: Matba'atu'l-Ânî, 1964), 169, 170.

¹⁰⁵ Reşîduddîn Muhammed el-'Umrî el-Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dakâ'iku's-Şi'r*, çev. İbrahim Emin eş-Şuvâribî (Kahire: Matba'at Lucnâ li-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1945), 103-105.

¹⁰⁶ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), “hzb”, 6/4642.

kelimesi “فَعْلٌ” vezninde sülâsî mezîd “هَدَّبَ” filinin mastar halidir.¹⁰⁷ “مُتَهَذِّبَاتٌ” kelimesi ise “تَفَعَّلَ” vezninde sülâsî mezîd “تَهَدَّبَ” filinin ism-i failinin cem’ i müennes sâlim halidir.¹⁰⁸ Bu suretle beyitte *ıştikâk* sanatına yer verildiği görülmektedir.

SONUÇ

Kadın, tarih boyunca ahlâkî ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı, kültür aktarımının ve eğitimin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Bu bağlamda Rusâfî’nin kasidesi kadının ailedeki rolünü ve toplumdaki yerini merkeze almıştır. Şair, kadını biyolojik varlığı, fiziksel özellikleri veya romantik figürüyle sınırlı görmemiştir. Kadını bilgi, ahlâk ve sorumlulukla donanmış bir şahsiyet olarak karakterize etmiştir.

Rusâfî, kadını “okul”, “kaynak” ve “ahlâkın ilk taşıyıcısı” gibi metaforlarla yüceltmış ve belâgat sanatlarını kullanarak onun toplum inşasındaki belirleyici konumuna dikkat çekmiştir. Kadının eğitimsiz bırakılmasına, eve hapsedilmesine ve cansız bir varlık gibi değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre kadının eğitimden mahrum bırakılması sadece bireysel veya ailevi bir sorun değildir. Bilakis toplumsal yozlaşmanın ve çöküşün temel sebeplerinden biridir. Dolayısıyla kadınların eğitimi toplumun ahlâkî gelişimi ve ilerlemesi için zorunlu bir gerekliliktir.

Şair, bireyin ahlâkî olgunluğunu annesinin terbiyesiyle ilişkilendirmiştir. Anneliği biyolojik bir olgudan ziyade eğitim veren bir kuruma benzetmiştir. Bununla birlikte sorumluluğu yalnızca kadına yüklememiştir. Erkeklerin de ailede eğitici ve destekleyici rol üstlenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım karşılıklı sorumluluk ve adalet esasına dayalı bütüncül bir aile modelini öne çıkarmıştır.

Rusâfî, görüşlerini İslâmî referanslara dayandırmıştır. Bu bağlamda Hz. Âişe gibi kadın âlimleri örnek göstermiş ve Resûlullah (sav)’ın sözlerine atıf yapmıştır. Bu çerçevede dinî gerekçelerle sürdürülen yanlış uygulamaları da eleştirmiştir.

Rusâfî, klasik şiir geleneğinin vezin ve kafiyesine bağlı kalarak modern bir üslupla dönemin sorunlarını dile getirmiştir. Kasidesi, annelik, eğitim ve ahlâk gibi değerler bağlamında toplum inşasına dair güçlü mesajlar vermiştir. Böylece kaside, Arap şiirinde kadının ahlâk ve eğitim başta olmak üzere farklı alanlardaki rollerini gösteren önemli edebi eserler arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arslan, Adnan. “Iraklı Şair Ma’rûf er-Rusâfî’nin Gözünden Hülâgû’nun Bağdat İstilasası”. *İslami İlimler Dergisi* 17/2 (Aralık 2022), 53-67. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1213898>

Atîk, Abdülaziz. *Fi’l-Belâğati’l-‘Arabiyye ‘İlmu’l-Beyân*. Beyrut: Dâru’n-Nahda el-‘Arabiyye, 1985.

¹⁰⁷ Antuvân Dahdâh, *el-Mu‘cemu’l-Vasît fi Tasrîfi’l-Ef’âl*, ed. Cûrc Mitrî Abdulmesîh (Beyrut: Mektebe Lübnan Nâşirûn, 1999), 73, 240.

¹⁰⁸ Dahdâh, *el-Mu‘cemu’l-Vasît fi Tasrîfi’l-Ef’âl*, 103, 219.

- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 6. Basım, 2008.
- Aziz, Serkevt. *Ma'ruf er-Rusafi'nin Şiirlerinde Türkiye ve Türkler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Beyyûmî, Muhammed Receb. "el-Mer'et-u fî Şi'r er-Rusâfî". *Mecelletu'r-Risâle* 773 (1948), 478-479.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b İsmail. *Sahîh el-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b Hammâd el-. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğâ ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cibrân, Cibrân Halil. *Mey'e Mektuplar*. ed. Murat Can Öztürk. Gece Kitaplığı, 2015.
- Çetinkaya, Hamide. *Cibrân Halîl Cibrân'da Dil, Din ve Kadın Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dabağ, Fevziyye. *An Analytical Study of Themes in the Poetry of Ma'rûf al-Rusâfî*. Glasgow: Glasgow Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1977.
- Dahdâh, Antuvân. *el-Mu'cemu'l-Vasît fî Tasrîfî'l-Ef'âl*. ed. Cûrc Mitrî Abdulmesîh. Beyrut: Mektebe Lübnan Nâşirûn, 3. Basım, 1999.
- Dumûr, Yûsuf 'Abdu'l-Mecîd Fâlih. *Suretu'l-mer'eti fî Şi'ri Halîl Mutrân*. Câmi'at-u Mu'te 'İmâdetu'd-dirâsâti'l-'ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Fîdan, İbrahim. "Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi". *Dini Araştırmalar (Religious Studies)* 19/49 (2016), 293-320. <https://doi.org/10.15745/da.267292>
- Gözütok, Şakir. "Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 19/49 (Kasım 2016), 175-196. <https://doi.org/10.15745/da.268861>
- Güler, Murat. *Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadın*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025.
- Güler, Murat - Akbaş, Rıfat. "Ma'rûf er-Rusâfî'nin Mersiyeleri". *Batman Akademi Dergisi* 8/2 (Ocak 2025), 156-190. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1545632>
- Güzel, Ahmet. "Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları". *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020), 80-104.
- Hakkı, İsmail. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Hatimî, Ebu Ali Muhammed b. el-Hasan b. el-Muzaffer el-. *Hilyetu'l-Muhâdara fî Sinâ'ati's-Şi'r*. ed. Ca'fer el-Kitânî. 2 Cilt. Irak: Daru'r-Raşîd li'n-Neşr, 1979.
- Heddâre, Muhammed Mustafa. *Fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye 'İlmu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm el-'Arabiyye, 1989.
- Hoque, Joynul. "Ma'ruf al-Rusafi: His Life and Works". *Pratidhwani-A Journal of Humanities and Social Science* 1/2 (2012), 27-34.
- Hudârî, Ali. "Temezzuharâtu'l-Mer'e ve Hukûkuhâ fî Şi'r-i Ma'rûf er-Rusâfî". *Mecelletu't-Tevâsulîyye* 6/18 (2020), 249-276.
- İbn Ebî'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyuddîn 'Abdu'l-'Azîm b. 'Abdilvâhid. *Tahrîru't-Tahbîr fî Sinâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyân İ'câzi'l-Kur'ân*. ed. Hanefî Muhammed Şeref. Cumhûriyyeti 'Arabiyye el-Muttehîde el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye Lecne İhyâ'i't-Turâsî'l-İslâmî, ts.
- İbn Esîr, Nasrullâh b. Muhammed Ziyâuddîn. *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedvî Tabâne. 4 Cilt. Kahire: Dâr Nahda Mısır li'l-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b Yezîd. *Sünen İbn Mâce*. thk. 'İsâm Musa Hâdî. Suudi Arabistan: Dâr es-Siddîk li'n-Neşr, 2. Basım, 2014.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Mâze, Burhâneddîn Ebu'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî*. ed. 'Abdulkerim Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Sadruddîn. *Envâru'r-Rabî' fî Envâ'i'l-Bedî'*. ed. Şâkir Hâdî Şûkr. 7 Cilt. Necefu'l-Eşref: Matba'atu'n-Nu'mân, 1969.
- İbnu'n-Nâzım, Bedruddîn b. Mâlik. *el-Misbâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. ed. Husnî Abdulcelîl Yusuf. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1989.
- İbnu'z-Zemlekânî, Kemâluddîn 'Abdu'l-Vâhid b. 'Abdulkerim. *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Beyân el-Mutli' 'alâ İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Matlûb - Hatice Hadîsî. Bağdat: Matba'atu'l-'Ânî, 1964.
- İbrahim, Hâfız. *Dîvân Hâfız İbrahim*. thk. Eymen Ahmed vd. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 3. Basım, 1987.
- İshakoğlu, Ömer. "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevâz". *Şarkiyat Mecmuası* 21 (2012), 43-51.
- 'İzzeddîn, Yusuf. *eş-Şi'ru'l-İrâkî el-Hadîs ve Eseru't-Teyyârâti's-Siyâsiyye ve'l-İctimâ'iyye fih*. Bağdat: Matba'at Es'ad, 1960.
- Karabela, Nevin. "Ma'rûf er-Rusâfî ve Şiirlerinde Kadın". *Şarkiyat Mecmuası* 14 (2011), 39-57.

- Kayadibi, Fahri. "Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 28 (2011), 19-31.
- Kazan, Ramazan. "Kaynaklık Etmesi Açısından Cahiliye Şiirinde Kadının Konumu". *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 21/53 (2021), 91-116. <https://doi.org/10.32330/nusha.898336>
- Kehâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Müsennâ – Dâr İlyâ'i't-Turâs el-'Arabî, ts.
- Kerim, Kevser Hâtif - Hasan, Munâ Salih. "Nazarât fî Nisâ'ıyyât Ma'rûf er-Rusâfî". *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiyye li'l-Benât li'l-'Ulumi'l-İnsâniyye* 15 (2014).
- Kudâî, Ebû Abdullâh Muhammed b Selâme. *Musnedu's-Şihâb*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'r-Risâle, 2. Basım, 1986.
- Matlub, Ahmed. *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Belâğîyye ve Tatavvuruhâ*. 3 Cilt. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 2006.
- Mecmû'a minel-Mu'ellifîn. *Mûcez Dâ'iratu'l-Ma'ârif el-İslâmiyye*. ed. Martijn Theodoor Houtsma vd. thk. Husâm Habeşî vd. 33 Cilt. Merkez eş-Şârîka li'l-İbdâ' el-Fikrî, 1998.
- Merâğî, Ahmed Mustafa el-. *Ulûmu'l-belâga: el-Beyân vel-Me'ânî ve'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1993.
- Merdîn, Azize. *Harakâtu's-Şi'r fî'l-Asri'l-Hadis*. Dimaşk: Matbaat Riyad, 1982.
- Mueyyid Billâh el-'Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim. *et-Tirâz li-Esrârî'l-Belâğa ve 'Ulûm Hakâ'iki'l-İ'câz*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 2002.
- Murâd, Şehîre. "el-Mer'etu fî Şi'r Emîr eş-Şu'arâ' Ahmed Şevkî". *Mecelletu's-Sekâfe* 4 (2002), 8-17.
- Mutrân, Halil. *Dîvânu'l-Halil*. 3 Cilt. Mısır: Metbe'at Dâr el-Hilâl, 1948.
- Mütenebbî, Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Cu'fî. *Dîvânu'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâr Beyrut, 1983.
- Nâcî, Hilâl. *ez-Zehâvî ve Dîvânuhu'l-Mefkûd*. Kahire: Dâru'l-Arab li'l-Bustânî, 1963.
- Özalp, Mehmet Sıddık. *Bedruddîn b. Malik ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2023.
- Özalp, Mehmet Sıddık. "Savaşların Prensesi Hind bint Nu'mân b. Münzir". *Konum, Rol, Olgu ve Algılar Düzleminde Câhiliye'den Günümüze Kadın*. ed. Yahya Yaşar - Emine Demil. 187-204. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023.
- Por, Zâhir Süleyman - Zerkûb, Mansûre. "el-Mer'etu fî Şi'ri Halîl Mutrân". *Buhûsun fî'l-Luğati'l-'Arabiyyeti ve Âdâbihâ* 11 (2014), 57-70.
- Pullu, İdris. *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller: Dil ve Belâgat Yönünden Özellikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Rusâfî, Ma'rûf. *Dîvân Ma'rûf er-Rusâfî*. thk. Mustafa el-Ğalâ'înî. Mısır: Mu'essese Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2014.
- Rusâfî, Ma'rûf. *Dîvânü'r-Rusâfî*. thk. Mustafa Ali. 5 Cilt. Irak: Menşûrât Vizâreti'l-İ'lâm – el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye, 1974.
- Safvet, Muhammed. *el-Emsâl eş-Şa'biyye*. Kahire, 1982.
- Sekkâkî, Sirâcuddîn Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekir. *Miftâhu'l-'Ulûm*. thk. Na'îm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-. *Temhîdu'l-Fusûl fî'l-Usûl*. ed. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: İhyâu'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Kahire; Beyrut: Matba'atu's-Sa'âde; Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Somuncuoğlu, Ecehan. "On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 3/1 (2015), 103-120.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b Ebû Bekir b Muhammed. *Nuzhetu'l-Culesâ' fî Eş'âri'n-Nisâ'*. thk. Abdullatîf 'Âşûr. Kahire: Mektebetu'l-Kur'ân, ts.
- Şâkir, Serûd Ken'ân. "Sûretu'l-mer'et-i fî Şi'ri Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî". *Journal of Language Studies* 3/6 (2023), 47-76.
- Şâl, Ali Bîrânî - Emîdvâr, Ahmed. "Te'sîru Ârâ' Muhammed Abduh fî Eş'âri Hâfız İbrahim el-İctimâ'iyye". *Mecelletu'l-Cem'iyyetu'l-İlmiyyetu'l-İrâniyye li-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ* 12 (2009), 23-39.
- Şevkî, Ahmed. *Şevkiyyât*. Kahire: Mu'esseset Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b İsa b b Sevre. *el-Câmiu'l-Kebîr (Sunen et-Tirmizî)*. thk. Şuayb Arnavut - Sa'îd el-Lehhâm. Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- Tüfekcioğlu, Yasemin. *Hâfız İbrahim'in Şiirlerinde Kadın Teması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uzun, Tacettin. "Ma'rûf er-Rusâfî'nin Arap Dili ve Edebiyatıyla İlgili Eserleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986), 291-298.
- Vatvât, Reşîduddîn Muhammed el-'Umrî el-. *Hadâiku's-Sihr fî Dakâ'iku's-Şi'r*. çev. İbrahim Emin eş-Şuvâribî. Kahire: Matba'at Lucnâ li-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1945.
- Yasin, Bû Ali. *Hukûku'l-Mer'eti fî'l-Kitâbeti'l-'Arabiyyeti munzu 'Asr al-Nahda*. Dımaşk: Dâr et-Talî'ati'l-Cedîde, 1998.
- Yemût, Beşir. *Şâ'irâtu'l-'Arab fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Ehliyye, 1934.

- Yılmaz, Mehmet. "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı". *Erciyes Akademi* 37/4 (2023), 1757-1781.
<https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1372531>
- Zehâvî, Cemîl Sıdkî. *Dîvânu'z-Zehâvî*. Mısır: el-Matbaatu'l-'Arabiyye bi-Mısır li-Sâhibihâ Hayrî'd-Dîn ez-Ziriklî, 1924.
- Zerkûb, Mansûre - Muhammedî, Mahmud Rıza Tûkulî. "el-İltizâmu's-Siyâsî fî Şi'ri Ma'rûf er-Rusâfî". *Mecelletu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti ve Âdâbihâ* 3 (2006), 19-45.
- Zeyyât, Ahmed Hasan ez-. "Ma'rûf er-Rusâfî". *Mecelletu'r-Risâle* 612 (1945), 297-298.
- Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b Mahmûd b Muhammed b Ali b Fâris. *el-A'lâm: Kâmûs Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- 'Azûze, Luveyze. "Tecelliyât Ramzi'l-Mer'eti 'inde Cibrân Halîl Cibrân beyne'n-Nez'ateyn er-Rûmânsiyye ve's-Sûfiyye". *Mecelletu'l-Mudevvene* 10/1 (2023), 168-178.